Hyväksytty vai ongelmallinen? Vammaisuuden kuvauksia 2000-luvulla julkaistuissa lasten kuvakirjoissa

Mila Lantela

Varhaiskasvatustieteen pro gradu -tutkielma
Kevätlukukausi 2019
Kasvatustieteiden laitos
Jyväskylän yliopisto

TIIVISTELMÄ

Lantela, Mila. 2019. Hyväksytty vai ongelmallinen? Vammaisuuden kuvauksia 2000-luvulla julkaistuissa lasten kuvakirjoissa. Varhaiskasvatuksen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto. Kasvatustieteiden laitos. 82 sivua.

Lastenkirjallisuus heijastelee aina elettyä aikaa, joten käsitys vammaisuudesta sekä vammaisuuteen suhtautuminen yhteiskunnassa vaikuttaa myös aikansa tuotettuun lastenkirjallisuuteen. Koska lapset ovat herkkiä ottamaan vaikutteita heitä ympäröivistä kulttuurituotteista, kuten juuri kirjoista, ei ole yhdentekevää, millaista vammaiskuvaa kirjat lapsille välittävät.

Tässä tutkielmassa tarkasteltiin, miten vammaisuutta esitetään kuudessa 2000-luvulla julkaistussa lasten kuvakirjassa. Sekä tekstin että kuvien analysoinnissa käytettiin laadullista sisällönanalyysiä. Aineistosta muodostettiin kaksi pääteemaa, sen perusteella, millaisesta näkökulmasta vammaisuuden ilmiötä pääosin esitettiin kirjassa, ja kuvakirjat luokiteltiin näiden teemojen alle. Teemat olivat: 1. vammaisuus luonnollisena ja hyväksyttynä asiana ja 2. vammaisuus ongelmana, josta on pyrittävä eroon. Teemat näyttäytyivät kirjoissa osin päällekkäisinä.

Vammaisuus näyttäytyi kirjoissa etenkin fyysisenä ominaisuutena, sillä vain yhdessä kirjassa kuudesta vammaisuuden ilmenemismuoto oli psyykkinen. Hyväksyvät ja ymmärtävät vammaisuutta kuvaukset painottuivat aineistossa. Myös niissä kirjoissa, joissa vammaisuus koettiin aluksi ongelmana, suhtautuminen vammaisuutta kohtaan muuttui positiivisemmaksi loppuratkaisuun mennessä. Osassa kirjoista vammaisuus oli selkeästi kirjan kantava pääteema, jolloin aihetta käsiteltiin koko tarinan ajan. Sen sijaan yhdessä kirjassa vammaisuuteen ei viitattu tekstin tasolla lainkaan ja kuvituksissakin vammaisuus näkyi vain yhdessä kuvassa. Tällöin vammaisuutta ei esitetty kirjan tarinan kannalta merkityksellisenä asiana, vaan haluttiin korostaa vammaisen hahmon samanlaisuutta suhteessa vammattomiin yksilöihin. Useimmissa tutkielmani kirjoissa vammaisuus esitettiin hyväksyttynä ja luonnollisena asiana.

Yksi syy tähän on todennäköisesti se, että kirjat oli kirjoitettu 2000-luvulla, minkä vuoksi niiden vammaiskuva heijastelee myös yhteiskunnan aiempaa positiivisempaa suhtautumista vammaisuuteen. Lastenkirjojen kautta lapsi saa tärkeän mahdollisuuden tutustua vammaisuuden ilmiöön ja oppia ihmisten moninaisuudesta.

Asiasanat: vammaisuus, poikkeavuus, lastenkirjallisuus, lasten kuvakirjat

SISÄLTÖ

TIIVISTELMÄ

SISÄLTÖ

1 JOHDANTO ... 5

2 VAMMAISUUS ... 7

2.1 Vammaisuuden käsitteen määrittelyä ... 7

2.2 Suhtautuminen vammaisuuteen yhteiskunnassa ... 11

2.3 Vammaisuuden tutkimus ... 16

3 LASTENKIRJALLISUUS ... 20

3.1 Lastenkirjallisuus kirjallisuudenlajina ... 20

3.2 Vammaisuuden kuvaukset lastenkirjoissa ... 23

4 TUTKIMUSTEHTÄVÄ JA TUTKIMUSKYSYMYS ... 28

5 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS ... 29

5.1 Tutkielman lähestymistapa ... 29

5.2 Tutkittava aineisto ja sen valinta ... 30

5.3 Aineiston analyysin eteneminen ... 36

6 TULOKSET ... 43

6.1 Vammaisuus luonnollisena ja hyväksyttynä asiana ... 43

6.1.1 Yksittäinen ominaisuus ei määritä vammaisuutta ... 43

6.1.2 Samanlaisuuden korostaminen ... 48

6.1.3 Rajoitteiden kompensointi ja vammaisen hahmon erityistaidot 51

6.2 Vammaisuus ongelmana, josta on pyrittävä eroon ... 55

6.2.1 Eron tuottaminen vammaisuuden ja vammattomuuden välille 56

6.2.2 Kuka määrittää vammaisuuden? ... 59

6.2.3 Oman suhtautumisen muutos vammaisuutta kohtaan ... 63

7 POHDINTA ... 69

7.1 Tulosten tarkastelu ... 69

7.2 Tutkimuksen luotettavuus ja eettiset ratkaisut sekä jatkotutkimushaasteet ... 73

LÄHTEET ... 78

1 JOHDANTO

Pro gradu -tutkielmani käsittelee vammaisuuden esittämisen tapoja lasten kuvakirjoissa. Tämän aiheen tutkimisen kautta pystyn yhdistämään kaksi itseäni kiinnostavaa teemaa: lastenkirjallisuuden sekä erityispedagogiikkaan liittyvät aiheet. Vammaisuus aiheena on siinä mielessä ajankohtainen, että suvaitsevaisuus ja erilaisuuden hyväksymisen teemat ovat nousseet ikään kuin kuvakirjojen trendiksi 2000-luvulla (Heikkilä-Halttunen 2010, 171). Nykyään lastenkirjojen kautta voidaan käsitellä hyvin monenlaisia, haastavia ja henkilökohtaisiakin asioita, joita lapsen on helppo lähestyä nimenomaan fiktiivisten tarinoiden kautta. Itse pidän tärkeänä, että lapset oppivat arvostamaan ja ymmärtämään erilaisuutta, ja uskonkin, että kirjat ovat hyvä keino kertoa lapsille vammaisuuden ilmiöstä, joka saattaa olla osalle lapsista muuten suhteellisen vieras asia.

Vammaisuutta lastenkirjallisuudessa ei ole Suomessa tutkittu kovinkaan paljon. Anna Nyqvist on vuonna 2010 tarkastellut lastenkirjallisuuden välittämää vammaiskuvaa ja lastenkirjoissa näkyviä erilaisia tapoja käsitellä vammaisuutta. Lisäksi Noora Heiskanen on pro gradu -tutkielmassaan vuonna 2013 tutkinut diskurssianalyyttisesti vammaisuuden rakentumista esiopetusmateriaalien sisällöissä. Lapsille suunnattujen tarinoiden kuvauksiin vammaisuudesta ei ole Suomessa juurikaan keskitytty, mutta sen sijaan ulkomailla vammaisuutta käsittelevät lastenkirjat ovat olleet tutkimuksen kohteena. Ulkomaiset vammaisuutta lastenkirjoissa tarkastelleet tutkimukset ovat keskittyneet muun muassa integraation toteutumisen analysointiin sekä siihen, mitä lastenkirjallisuus kertoo yhteiskunnan suhtautumisesta vammaisuuteen. (Nyqvist 2010, 42.)

Lastenkirjallisuudessa vammaisuuteen nykyisin liitetty poliittinen korrektius lienee osasyy sille, miksi aiheen käsittely on ollut vähäistä 2000-luvulla (Heikkilä-Halttunen 2010, 172). Se miten vammaisuutta kuvataan kirjallisuudessa, mediassa tai elokuvissa, kertoo siitä, miten vammaisiin

yleensäkin suhtaudutaan yhteiskunnassa. Toisaalta taas vammaisuuden kulttuurisen esittämisen tavat vaikuttavat vammaisten henkilöiden elämän muotoutumiseen eri yhteisöissä. (Vehmas 2005, 135.) Useiden tutkijoiden mukaan vammaisuuden kuvaukset mediassa ja taiteen eri muodoissa painottuvat siten, että vammaisuus nähdään nimenomaan yksilön ominaisuutena, eikä sosiaalisena ongelmana, jonka ymmärtämisessä keskiössä ovat ennakkoluulot ja syrjintä (Vehmas 2005, 132). Ei ole yhdentekevää, millaisen kuvan vammaisuudesta, tai ylipäätään kaikenlaisesta erilaisuudesta, kirjat antavat lapsille, sillä se saattaa vaikuttaa suuresti siihen, miten lapset yleensäkin suhtautuvat ilmiöön. Halusin gradussani tarkastella sitä, miten lastenkirjoissa esiintyvät muut hahmot suhtautuvat vammaiseen yksilöön ja sitä, esitetäänkö vammaisuus kirjoissa pääosin hyväksyttynä vai ongelmallisena asiana.

Ennen 1970-lukua kirjoitetuissa vammaisuutta käsittelevissä fiktiivisissä kirjoissa päähenkilön toimintakyvyttömyys on yleensä ilmaistu viittaamalla suoraan yksilön fyysiseen vammaan. Toisaalta 1970-luvun jälkeen on ollut tyypillistä, että kirjan päähenkilön toimintakyvyttömyyttä on kuvattu vertailuasetelmalla, jossa hänen toimintaansa verrataan suhteessa muihin, vammattomiin, ihmisiin. (Nyqvist 2010, 43.) Tällöin on ollut oleellista vetää raja ”normaalin” ja ”epänormaalin” välille. 1980-luvun lastenkirjojen vammaisilla henkilöillä kuvattiin olevan usein vaikeita ja silmiinpistäviä vammoja, kuten liikunta- tai kehitysvamma. Pieniä vammoja, tai toisaalta psyykkis-sosiaalisia vammoja, ei kirjoissa juuri käsitelty. (Heikkilä-Halttunen 2010, 63.) Adomat (2014) toteaa, että vaikka viime vuosikymmenellä lastenkirjallisuudessa esitetyt vammaisuuden kuvaukset ovat muuttuneet positiivisempaan suuntaan, yhä edelleen vammaisia yksilöitä kuvataan osassa kirjoja hyvin stereotyyppisillä tavoilla. Stereotyyppisille kuvauksille tyypillistä on tarkastella hahmoa ensisijaisesti vain hänen vammansa kautta, jolloin yksilöä ei nähdä kokonaisvaltaisena toimijana vahvuuksineen ja persoonallisuuden piirteineen.

2 VAMMAISUUS

2.1 Vammaisuuden käsitteen määrittelyä

Käsite ”vammaisuus” on otettu käyttöön vasta 1900-luvulla. Sitä ennen erilaisia fyysisiä ja psyykkisiä vammoja ja rajoitteita omaavista ihmisistä käytettiin esimerkiksi nimityksiä rampa, kuuro tai vajaamielinen. 1900-luvulla näihin ryhmiin kuuluneet ihmiset niputettiin kaikki vammaisuuden yleiskäsitteen alle. Vammaisia ihmisiä nähtiin yhdistävän toiminnallinen kyvyttömyys selvitä arjen askareista. (Vehmas 2012, 272.)

Haarnin (2006) mukaan kehitysvammaisia arvioidaan olevan Suomessa noin 50 000, joista kaikilla ei kuitenkaan ole diagnoosia. Näkövammaiseksi luokiteltavia ihmisiä on noin 80 000, joista suurin osa on ikääntyneitä. Kuuroja ja kuurosokeita on Suomessa arvioiden perusteella noin 9 000 henkilöä. Viimeisimpien määrällisten elinoloja koskevien tutkimusten mukaan kehitysvammaisten määrä vaihtelee ja työikäisiä kehitysvammaisia on arvioitu olevan tällä hetkellä noin 23 000. (Haarni 2006, Erikssonin 2008, 10 mukaan.) Kehitysvammaisuuden todennäköiset syyt liittyvät perinnöllisiin tekijöihin sekä raskauteen ja synnytykseen sidoksissa oleviin tekijöihin (Koskentausta & Westerinen 2016, 749).

Suomessa kehitysvammaisten erityishuoltoa koskevan lain mukaan erityishuollon palveluihin on oikeutettu henkilö, jonka kehitys tai henkinen toiminta on jollain tavalla estynyt joko synnynnäisen tai kehitysiässä ilmenneen sairauden tai vamman takia (Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 2016/381, 1 §). Vammalla tarkoitetaan sellaista fyysistä tai psyykkistä vajavuutta, joka rajoittaa yksilön toimintakykyä pysyvästi. Kyseessä ei ole ainoastaan mekaanisesta syystä johtuva, esimerkiksi tapaturmasta seurannut, vamma. Merkittävin kehitysvammaisuuden ryhmä ovat hermoston sairaudet, johon lukeutuvat esimerkiksi aivojen kehityshäiriöt. (Kaski, Manninen & Pihko 2009, 16.) Autismi on autisminkirjoon lukeutuva neurobiologinen keskushermoston

kehityshäiriö, jonka oirekuvaan kuuluvat tyypillisesti häiriöt sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ja kommunikaatiossa, rajoittunut käyttäytyminen sekä aistien poikkeava toiminta. Autistisista henkilöistä 80 % on kehitysvammaisia. (Kaski ym. 2009, 107.)

WHO:n luokitusjärjestelmä jakaa vammaisuuden kolmeen eri luokkaan, jotka ovat vamma, toimintavajavuus sekä sosiaalinen haitta. Vamma (impairment) tarkoittaa tässä luokittelussa mitä tahansa fysiologisen, psykologisen tai anatomisen rakenteen tai toiminnon vajavuutta. Se tarkoittaa siis elimellistä, orgaanisen tason häiriötä. Toimintavajavuus (disability) taas viittaa vamman seurauksena syntyneeseen toimintakyvyn rajoittuneisuuteen tai puutteeseen psyykkisen tai fyysisen toiminnan osa-alueella. Vammasta ja toimintakyvyn rajoittuneisuudesta voi seurata henkilölle sosiaalinen haitta (handicap), joka estää yksilöä toteuttamasta hänelle asetettuja normaalina pidettyjä rooleja. Toisin sanoen sosiaalinen haitta kuvaa epätasapainoa ihmisen toimintamahdollisuuksien sekä häneen kohdistettujen odotusten välillä. Määttä toteaa, ettei vamma kuitenkaan aina johda toimintakyvyn rajoittuneisuuteen, mutta siitä voi silti seurata sosiaalista haittaa yksilölle. (Määttä 1981, 17–18.)

Toimintakyvyn taso, joka liittyy vammaisuuden määrittelyyn, tarkoittaa Sillmanin, Hautamäen & Wilskan (1995, 19) mukaan selvitystä yksilön toimintakyvystä, ja se kuvaa yksilön edellytysten sekä sosiaalisen ympäristön odotusten välistä vastaavuutta. Kasken ym. (2009, 15) mukaan toimintakyky on laaja yläkäsite, joka kattaa alleen kaikki kehon toiminnot, yksilötason toiminnan sekä osallisena olemisen omassa elämäntilanteessaan. Kaski ym. (2009, 15) myös toteavat, että fyysinen ja sosiaalinen ympäristö sekä asenneilmapiiri vaikuttavat toimintakykyyn joko sitä edistävästi tai estävästi.

Maailman terveysjärjestö WHO:n virallisen tautiluokituksen ICD-10:n mukaan älyllinen kehitysvammaisuus tarkoittaa tilaa, jossa yksilön henkisen suorituskyvyn kehitys on estynyt. WHO:n tautiluokituksen mukaan älyllisen kehitysvammaisuuden aste voidaan jakaa lievään, keskivaikeaan, vaikeaan ja syvään kehitysvammaisuuteen. Puutteellisesti kehittyneitä ovat kehitysvammaisilla usein etenkin kognitiiviset, motoriset, kielelliset ja sosiaaliset taidot.

Älyllinen kehitysvammaisuus voi ilmetä yksinään tai vaihtoehtoisesti yhdessä minkä tahansa muun psyykkisen tai fyysisen vamman kanssa. (Kaski, Manninen & Pihko 2009, 16; 18.)

Myös Koskentaustan ja Westerisen (2016, 747) mukaan älyllinen kehitysvammaisuus on moni-ilmeinen tila, joka tarkoittaa periaatteessa vain älyllisen päättelykyvyn kehityksen häiriötä, mutta siihen voi liittyä useita muita kehityksellisiä häiriöitä ja liitännäissairauksia. Kehitysvammarekisterin mukaan joka neljännellä erityishuollon piirin kuuluvalla henkilöllä on liikuntavamma. Tyypillinen liikuntavamma on CP-vamma, jonka suurin syy on aivojen rakenteellinen kehityshäiriö. (Kaski ym. 2009, 132–133.) Älyllisen kehityksen häiriöiden lisäksi juuri fyysiset rajoitukset saattavat merkittävästi heikentää yksilön mahdollisuuksia osallistua yhteisönsä elämään. Esimerkiksi liikuntarajoitteiden henkilön, joka ei pysty kävelemään, on vaikea osallistua yhteisönsä toimintaan ilman pyörätuolia tai muita tarvittavia apuvälineitä. Vaikeat näkö- ja kuulovammat voivat puolestaan rajoittaa itsenäistä toimintaa elinympäristössä. (Sillman ym. 1995, 75.) Kaski ym. (2009, 19) painottavat, että on tärkeää muistaa, etteivät diagnostiset luokittelut ole ihmisten luokittelua, vaan yksilöiden terveydentilan ja siihen liittyvien tarpeiden kuvaamista. Ihmistä ei myöskään saa päästää tilanteeseen, jossa häntä luonnehditaan ainoastaan hänen vammansa ja rajoitteidensa kautta. (Kaski ym. 2009, 19.)

Kansainvälisessä kirjallisuudessa kehitysvammaisuuteen liittyvät käsitteellistämiset ovat muuttumassa, sillä käsite intellectual disability on pitkälti korvannut esimerkiksi tiedejulkaisuissa termin mental retardation (Koskentausta & Westerinen 2016, 748). The American Association on Intellectual and Developmental Disabilities (AAIDD) on esittänyt älyllisestä kehitysvammaisuudesta toiminnallisen mallin, jonka määrittelyssä keskeisiä tekijöitä ovat kyvyt, ympäristö ja toimintakyky. Tässä mallissa painotetaan älyllisten ja adaptiivisten taitojen, kuten kommunikaation tai itsestä huolehtimisen, sekä ympäristön vaatimusten välistä vuorovaikutusta. Mallin mukaan älyllinen kehitysvammaisuus on vammaisuutta vain edellä mainitun vuorovaikutuksen seurauksena. (Kaski, Manninen & Pihko 2009, 16.) Vammaisuuden ilmiön nähdään siis olevan vah-

vasti sidoksissa ympäristöön, yhteiskuntaan ja sosiaaliseen kanssakäymiseen muiden kanssa.

Vammaisuutta voidaan lähestyä erilaisista näkökulmista käsin. Vammaisuuden lääketieteellisessä mallissa vammaisuus nähdään yksilön fysiologisista piirteistä johtuvana patologisena tilana, joka heikentää ihmisen toimintakykyä ja elämänlaatua. Tätä lääketieteellistä selitysmallia on kritisoitu voimakkaasti 1960-luvulta alkaen, sillä sen tavoitteena on parantaa elimellisiä vammoja ja tehdä vammaisista ihmisistä mahdollisimman ”normaaleja”. Seuraukset vammaisten ”normaaliksi” tekemisestä ovat olleet usein kielteisiä, sillä yhteiskunnan monet syrjivät ja vammauttavat rakenteet, esimerkiksi koulutuksen, työnteon tai liikkumisen osa-alueilla, vaikeuttavat vammaisten ihmisten elämää. Tapa selittää vammaisuutta ohjaa sitä, miten vammaisuuteen liittyviä toimintarajoitteita pyritään purkamaan. (Vehmas 2012, 270–271.)

Vammaisuuden sosiaalikonstruktionistiset selitysmallit, jotka vastustavat yksilökeskeistä vammaisajattelua, ovat olleet tärkeä apu vammaisten poliittisessa toiminnassa. Se on vaikuttanut positiivisesti vammaisten minäkuvaan ja itsearvostukseen kyseenalaistamalla tieteen ja ammattilaisten ylivallan ja antamalla vallan vammaisten omille kokemuksille. Sosiaalinen konstruktionismi on auttanut marginalisoituja ihmisryhmiä ymmärtämään, että heidän syrjitty asemansa on seurausta sosiaalisista ja kulttuurisista prosesseista. (Vehmas 2012, 274.) Erikssonin (2008, 175) mukaan erilaisuudesta johtuvan stigman vaikutukset vammaisten elämässä saattavat olla hyvinkin pitkäkestoisia, sillä ne voivat vähentää halukkuutta pyrkiä työelämään tai rohkeutta osallistua sosiaalisten ryhmien toimintaan.

Erilaiset tavat selittää vammaisuutta vaikuttavat siihen, miten vammaisia henkilöitä koskevat käytännön järjestelyt toteutetaan. Vammaisuutta voidaan kuvata ja määrittää ainakin kolmen eri yhteiskunnallisen instituution näkökulmasta, joita ovat lääketiede, sosiaalipolitiikka ja koulutus. Lääketieteellisestä näkökulmasta tarkasteltuna vammaisuus aiheutuu yksilön sairaalloisesta tilasta, jossa keskeistä on vammautuneiden ihmisten parantaminen ja kuntouttaminen sekä myös heidän syntymisensä estäminen. Sosiaalipolitiikan käsitys vam-

maisuudesta vaikuttaa erityisesti vammaisten työllistämis- ja asumisjärjestelyihin. Tällöin tarkoituksenmukaisena nähdään vammaisten yksilöiden ohjaaminen työtehtäviin, joihin he ovat kykeneväisiä tai vaihtoehtoisesti yksilöiden suorituskyvyn kehittäminen. (Vehmas 2005, 13–14.)

Tietty ihmisryhmä muodostuu yhdessä jaetun identiteetin perusteella. Koska ryhmän ”vammaiset” piiriin kuuluu hyvin moninainen ja epäyhtenäinen joukko ihmisiä, jotka eivät kaikki luultavasti halua ensisijaisesti samastua ”vammaisiksi”, tietystä sosiaalisesta vammaisryhmästä puhuminen ei ole yksiselitteistä. Toisaalta vammaiset ihmiset kuitenkin täyttävät sosiaalisen ryhmän tunnusmerkit, sillä suurimmalla osalla heistä on samanlainen sosiaalinen asema ja yhteinen historia. (Vehmas 2005, 146.) Vehmas (2005, 168) toteaa myös, että kehitysvammaiset leimataan helposti marginaaliseksi ryhmäksi, koska he ovat usein sekä laadullisesti että määrällisesti riippuvaisempia toisten ihmisten huolenpidosta verrattuna muihin ihmisiin. Myös Teittisen (2006, 39) mukaan marginalisuuden tuottaminen syntyy vahvasti yhteiskunnallisissa käytännöissä.

2.2 Suhtautuminen vammaisuuteen yhteiskunnassa

Ihmiset ovat kautta aikojen kokeneet vammaisuuden ilmiön jollain lailla vieraaksi, jopa ahdistavaksi, huolimatta siitä, että vammaisuus on ollut aina läsnä yhteiskunnassa ja sitä kautta jokaisen elämässä. (Vehmas 2012, 269). Suhtautuminen vammaisuuteen on ollut läpi historian hyvin ristiriitaista. Toisaalta yhteiskunnassa on koettu tiettyjä velvoitteita vammaisia kohtaan, mutta toisaalta vammaisuus on nähty jumalan rangaistuksena tai pahojen henkien tekoina (Kivirauma 2008, 82.) Vehmaksen (2012, 269) mukaan vammaisuuden taustalla on eri aikoina ajateltu olevan myös hyvin erilaisia syitä. Esimerkiksi keskiajalla vammojen syynä pidettiin yleensä vanhempien pahoja tekoja tai vammaisen henkilön omia rikkeitä. Näihin aikoihin oli tyypillistä, että vammaiset ihmiset suljettiin ulos yhteiskunnasta. Vammaisten sijoittaminen laitoksiin alkoi laajamittaisesti Euroopassa 1500-luvun jälkeen (Kivirauma 2008, 82). Uudella ajalla vammaisuutta tarkasteltiin etenkin luonnontieteellisten metodien kautta, jolloin

vammaisuutta selitettiin yksilön fyysisillä tai henkisillä puutteilla (Vehmas 2012, 269). On hyvä muistaa, että käsitys erilaisuudesta määrittyy sosiaalisesti ja on sidoksissa elettyyn aikakauteen. Nygård (1998, 17) toteaa, että sitä mukaa kun yksilöön kohdistuneet odotukset ja vaatimukset ovat ajan ja yhteisön mukana muuttuneet, myös käsitys poikkeavuuden määrittelyn rajoista on muuttunut.

Myös Määtän (1981, 20) mukaan vammaiset ovat muodostaneet yhteiskunnan vähemmistön, jonka elinympäristö on pitkälti ollut riippuvainen ympäröivän yhteisön hyväntahtoisuudesta. Vammaisuus yksittäisenä ominaisuutena onkin aina vaikuttanut merkittävästi ihmisen yhteiskunnalliseen asemaan ja toimintamahdollisuuksiin (Määttä 1981, 20). Vammaisuus on ollut pitkään marginaalinen ilmiö myös siinä mielessä, että 1900-luvun alun vuosikymmeninä se jäi yhteiskunnallisessa keskustelussa suurten puheenaiheiden, kuten työväenkysymyksen ja sairaanhoidon, varjoon. Vammaisuus nousi harvoin suurten ihmisjoukkojen puheenaiheeksi tai sanomalehtien uutisointeihin. (Nygård 1998, 85.)

On yleistä, että erilaisissa taidemuodoissa vammaiset henkilöt ovat usein sivuroolissa. Kulttuurisia kuvauksia vammaisuudesta esimerkiksi kaunokirjallisuudessa, mediassa ja elokuvissa voidaan tarkastella normaalius-genren kautta. Vammaisuutta kuvataan siinä yksilön sairaalloiseksi tilaksi, josta täytyy pyrkiä eroon. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna vammaisuuteen liitetään negatiivissävytteisiä tunteita ja ilmiöitä. Kulttuurisissa kuvauksissa on hyvin harvinaista, että vammaisuus hahmotetaan sosiaalisena ilmiönä. Normaalisuusgenre kuvaa poikkeavuuden kaaostilana ja epäjärjestyksenä, jonka kautta on mahdollista vahvistaa lukijan kokemusta omasta normaaliudestaan. (Vehmas 2005, 134–135.) Normaaliuden ja vammaisuuden käsitteet nähdään siis ikään kuin vastakohtina toisilleen.

Kun vammaisuudesta aiheutunut toimintakyvyn rajoittuneisuus vaikeutti työtekoa, siitä seurasi useimmiten köyhyyttä, joka osaltaan johti vammaisten syrjintään useilla elämän osa-alueilla. Vielä 1800-luvulla vammaisuudesta seuranneita haasteita ratkottiinkin köyhyys- ja toimeentulokysymyksinä. (Nygård

1998, 75.) Nygårdin (1998, 182) mukaan käsitys vammaisuudesta alkoi muuttua 1800-luvun lopulla ja sen sijaan, että vammaiset olisi suljettu laitoksiin turvaan yhteiskunnan vaaroilta, koettiin, että yhteiskuntaa täytyi suojella vammaisten aiheuttamaa uhkaa vastaan (ks. Kivirauma 2008, 83). 1900-luvun alussa myös Suomeen levisi ajatus, että perimältään huonot ihmiset, joihin vammaiset luettiin, oli eristettävä yhteiskunnasta ja äärimmäisissä tapauksissa estettävä jatkamasta sukua. (Nygård 1998, 84.) Muuttuvat vammaiskäsitykset viittaavat siihen, että suhtautuminen vammaisuuteen ja sen taustalla vaikuttaviin tekijöihin on ollut aina selvästi sidoksissa elettyyn aikakauteen.

Tøssebron (2006, 173) mukaan kolmena viimeisimpänä vuosikymmenenä vammaisiin kohdistuva politiikka ja palveluiden järjestämisen muodot ovat muuttuneet merkittävästi monissa maissa. Muutosten keskiössä on ollut muun muassa laitosten ja erityiskoulujen purkaminen, normalisaation käsite sekä valtaan laajalti noussut integraatio- ja inkluusioajattelu. Koulu- ja hoitosektorilla on tapahtunut muutoksia, jotka koskettavat varsinkin niitä perheitä, joilla on vammainen lapsi. (Tøssebro 2006, 173.) Vaikka suhtautuminen erilaisuuteen on yhteiskunnassa muuttunut myönteisemmäksi, kohtaa vammainen ihminen elämässään usein monia sellaisia asioita, joita voidaan pitää yleisesti merkittävinä kehityksellisinä riskitekijöinä ihmisen psyykkisen kasvun kannalta. Vammainen ihminen joutuu jatkuvasti tilanteisiin, joissa muille ihmisille arkipäiväinen asia, esimerkiksi ajokortin saaminen, ei ole hänelle mahdollista. On kuitenkin hyvä muistaa, etteivät mahdolliset kehitykselliset riskitekijät kuitenkaan kosketa jokaisen vammaisen henkilön elämää. (Koskentausta & Westerinen 2016, 750.)

Fyysisesti, psyykkisesti tai sosiaalisesti erilaisten ihmisten on niin sanotusti normaalien näkökulmasta nähty aiheuttavan sosiaalisia ongelmia. Poikkeavien ja ei-poikkeavien yhteiskuntaryhmien välillä on ollut aina jonkinasteinen konfliktitilanne, jonka poistamiseen yhteiskunta on toimissaan pyrkinyt. Puhuttaessa ongelmaryhmistä tarkastelu lähtee lähes aina yhteiskunnasta, sillä juuri yhteiskunnalle poikkeavuuden on katsottu olevan ongelma, ja ongelman aiheuttajat ovat toiminnan kohteita eli objekteja. Yhteiskunnassa ongelmaryhmiksi

luokitellut ihmisjoukot on voitu nostaa myös toimijoiksi ja subjekteiksi, jolloin on puhuttu marginaaliryhmistä. Marginaali- ja vähemmistöryhmiä voidaan tarkastella myös vallankäytön näkökulmasta. Joukko ihmisiä on aina jäänyt yhteiskunnassa ikään kuin pimentoon poikkeavien arvojensa tai tietoisen syrjinnän seurauksena. (Nygård 1998, 11–12.) Nygård (1998, 12) kuitenkin muistuttaa, että tästä huolimatta monet vähemmistöt ovat täysivaltaisia jäseniä yhteiskunnassa. Määtän (1981, 214) mukaan vammaisten ihmisten oma panos on ollut ja tulee jatkossakin olemaan merkittävä, kun yhteiskuntaa kehitetään sen jokaista jäsentä paremmin palvelevaksi.

Vehmas toteaa, että ”normaaliuden” rajat ovat kaventuneet länsimaissa, mikä on johtanut siihen, että yhä useampi ihminen luokitellaan vammaiseksi. Lapset saavat nykyään aikaisempia sukupolvia useammin diagnoosin esimerkiksi oppimisvaikeudesta tai hyperaktiivisuudesta, minkä vuoksi heidän toimintaansa aletaan kontrolloida muun muassa lääkkeiden avulla. Näin ollen vammaisuuden ilmiöstä on tullut näkyvämpi kuin ennen. Kun tarkastellaan vammaisuutta nimenomaan sosiaalisena ilmiönä, syrjintä nousee keskeiseksi käsitteeksi, sillä vammaiset ovat olleet länsimaisessa kulttuurissa pitkään sosiaalisesti syrjittyjä. Vammaisuuden historiaan on kuulunut eristämistä, väkivaltaa ja laitostamista. Tarkasteltaessa vammaisuutta sosiaalisena ilmiönä ei korosteta ensisijaisesti yksilön poikkeavia ominaisuuksia, vaan painopiste keskittyy niihin historiallisiin, kulttuurisiin, sosiaalisiin ja filosofisiin näkemyksiin, joiden avulla vammaisuutta jäsennetään. (Vehmas 2005, 12.)

Useat filosofit, muun muassa Kuhse ja Singer, ovat perustaneet ajattelunsa sen oletuksen pohjalle, että vammattoman ihmisen elämä on lähtökohtaisesti parempaan kuin vammaisen. Tämän väitteen voidaan sanoa olevan myös yleisesti hyväksytty, sillä länsimaisessa yhteiskunnassa pyritään systemaattisesti estämään vammaisuuden syntymistä ja halutaan tehdä vammaisista ihmisistä mahdollisimman normaaleja. Asia ei kuitenkaan ole aivan yksiselitteinen, sillä vammattomien ihmisten elämän näkeminen vammaisten elämää parempana on jossain määrin kyseenalaista. Ei ole myöskään täysin perusteltua väittää, että

vammaisten elämästä puuttuisi joitain elämän kannalta erityisen merkittäviä asioita. (Vehmas 2005, 163–164.)

Erikssonin (2008, 175) mukaan myös inkluusion ja ekskluusion dikotomia nousee usein esiin, kun keskustellaan vammaisten yhteiskunnallisesta asemasta. Vammaisten ihmisten yhteiskunnallista asemaa koskevissa diskursseissa tyypillisesti vaihtelevat osallisuuden ja inkluusion sekä toisaalta myös ulossulkemisen ja ekskluusion merkitykset. Erilaisista sosiaalisista ryhmistä ulossulkemisen kokemukset sekä koulukiusaaminen ja työelämäsyrjintä ovat yleisiä, kun vammaiset kertovat elämästään. (Eriksson 2008, 175.) Koulutuksen näkökulmasta tarkasteltuna keskeinen kysymys on se, järjestetäänkö vammaisten lasten opetus tavallisessa opetuksessa vai erityisopetuksessa. Vammaisuuden on perinteisesti ajateltu luovan oppilaille hyvin erilaisia koulutuksellisia tarpeita, joten heitä on opetettu eri paikassa kuin muita oppilaita. Toisaalta tämänkaltaisten koulutusratkaisujen on nähty ohjaavan lapsia jo aikaisin tiettyihin sosiaalisiin asemiin. (Vehmas 2005, 13–14.)

Myös Erikssonin (2008, 7–8) mukaan yhteisöjen ja yhteiskunnan merkitys vammaisten sosiaalisen aseman määrittelyssä on noussut tarkastelun kohteeksi vammaisia tarkastelevassa tutkimuksessa. Vammaisuus nähdään yhteiskunnallisesti määräytyvänä, sillä vammaisuuden merkitykset ovat vahvasti sidoksissa yhteisöissä vallitseviin arvoihin ja asenteisiin sekä niistä seuraaviin toimenpiteisiin (ks. Vehmas 2006). Yhteisölliset arvot ja asenteet on nähty perustana vammaisia koskevalle eriarvoisuudelle ja syrjinnälle. Yhteiskunnassamme ja kulttuurissamme on edelleen tyypillistä määritellä vammaisten asema vahvasti asiantuntijatiedon ja -käytäntöjen kautta. Sosiaali- ja terveyspalvelujärjestelmä on keskeinen toimija, joka hallitsee monia yhteiskunnallisia ja institutionaalisia käytänteitä. Samalla määritellään vammaisuutta sekä vammaisten henkilöiden asemaa ja heidän tarpeitaan ulkoapäin, eri viranomaistahoilta käsin. (Eriksson, 2008, 7–8.)

Vammaiset on siis kautta aikojen sijoitettu marginaaliin – kontrollin, syrjinnän ja hyväntekeväisyyden kohteiksi. Muita suurempi riippuvuus lähiyhteisön tuesta sekä heikompi mahdollisuus puolustautua ovat tekijöitä, jotka erot-

tavat vammaiset väestön enemmistöstä. Vammaisten mielipidettä heitä koskevien asioiden suunnittelussa ja toteutuksessa on harvoin kysytty, jolloin vammaiset eivät ole voineet osallistua heitä koskeviin päätöksiin. (Kivirauma 2008, 5.) Määttä (1981, 216) toteaa, että tällaisiin virallisiin päätöksiin osallistumisen lisäksi tarvitaan vammaisten ihmisten läsnäoloa ja välittömiä kohtaamisia kaikkialla yhteiskunnassa. Vammattomien ja vammaisten välittömissä kohtaamisissa todellinen suhtautuminen ja käsitykset vammaisuudesta nousevat aidosti esiin. Avoimet kohtaamiset voivat myös synnyttää mahdollisuuksia omien tiedostamattomien asenteiden esiintulolle, tarkastelulle ja muuttamiselle. (Määttä 1981, 216.)

2.3 Vammaisuuden tutkimus

Vammaisuuden ilmiötä kokonaisuutena tai edes yhtä tiettyä vammaisryhmää laajemmin on suomalaistutkimuksissa tarkasteltu suhteellisen harvoin. Vuonna 1981 ilmestynyttä Paula Määtän ”Vammaiset – suuri vähemmistö” -teosta voidaan pitää alan merkittävänä pioneerina. (Kivirauma 2008, 5.) Vammaisuuden tutkimuksen näkökulmasta voidaan todeta, että kyseinen tutkimusala on hyvin pirstoutunut ja hajanainen. Vammaiset ovat ihmisoikeudellisesta näkökulmasta tarkasteltuna vähemmistökansalaisia, joten siinä mielessä vammaistutkimuksessa käsittelyn alaisena on marginaalissa oleva ilmiö. (Teittinen 2006, 38.)

Vammaisuuden historian tutkimisen kannalta on oleellista, kuka määrittää poikkeavuuden, miten, milloin ja miksi. Poikkeavuus määrittyy tutkittavan aikakauden normien, mutta myös vallalla olevien käsitysten perusteella. Marginaaliryhmiin lukeutuvien yksilöiden virallinen suhde ympäristöönsä on ollut perinteisesti ennen kaikkea yhteiskunnan suorittama valvonta ja hoito, jolloin vammainen yksilö on ollut lähinnä toiminnan objektina. Perusteena valvonnalle on länsimaisessa kulttuurissa ollut näkemys siitä, että yksilö ei saa olla vaaraksi itselleen eikä ympäristölleen. (Nygård 1998, 19–20.)

Kivirauma (2008, 5) toteaa, että vammaisten historian tutkiminen on ollut erityisen haastavaa, sillä tutkimiseen tarvittavat lähteet ovat olleet pitkälti vi-

ranomaisten kontrollitarkkailuun luotuja tai vaihtoehtoisesti puuttuneet täysin. Vasta viimeisen sadan vuoden ajanjakso on mahdollistanut vammaisuuden historian tarkemman tutkimuksen, sillä vammaisille eriytettyjen koulu- ja sosiaalipoliittisten projektien järjestämisen sekä hallinnon vahvistumisen myötä niistä on tuotettu kirjallisia lähteitä (Kivirauma 2008, 5). Juuri nämä projektit ovat Kivirauman (2008, 5) mukaan osaltaan vaikuttaneet siihen, että vammaisten oma ääni on alkanut vähitellen nousta paremmin kuuluviin ja jättänyt jälkiä tutkijoiden tarkasteltavaksi.

Suomessa on 1990-luvulta lähtien vahvistunut yhteiskuntatieteellinen kriittisen vammaisuuden tutkimus. 2000-luvun alkupuolella käsitteellistettiin monia erilaisia tutkimussuuntauksia, joita edelleen harjoitetaan suomalaisessa yhteiskuntatieteellisessä vammaistutkimuksessa. (Teittinen 2006, 15.) Vaikka yhteiskuntatieteellinen vammaistutkimus pohjautuu lähtökohtaisesti vammaisuuden ilmiön sekä ongelmakeskeisyyden tarkasteluun, sen painotus voi eri tutkimusorientaatioissa vaihdella suuresti. Painotuksella viitataan tässä yhteydessä siihen, millaista tietoa vammaistutkimuksella halutaan milloinkin tuottaa. (Teittinen 2006, 36.)

Erilaisten tutkimusnäkökulmien kautta viimeisen kymmenen vuoden aikana on noussut esiin Suomessa vammaisuuden tutkimuksessa eron politiikan teema. Eron politiikalla (politics of difference) viitataan lähestymistapaan, jonka kautta tutkimus selvittää vammaisuuden ilmiön sekä vammaisten ihmisten poikkeavia piirteitä suhteessa normaliteettiin. Eron politiikka on lähtöisin naistutkimuksesta, mutta sen keskeisimmät tulkinnat tarjoavat mahdollisuuksia vammaisten ja muiden vähemmistöryhmien aseman tarkasteluun. Vaikka eron politiikkaa ei ole varsinaisesti korostettu vammaistutkimuksessa, käytännössä siitä on ollut kuitenkin kyse, sillä vammaisuuden ilmiöön ja vammaisiin yksilöihin kohdistunut tutkimus on tarkastellut vammaisten poikkeavia ja erityisiä piirteitä verrattuna normaliteettiin. Samalla vammaisuuden tutkimuksen kautta on määritetty normaliteetin käsitettä. Normaliteetti itsessään ei määrity, vaan se muotoutuu sitä määrittävien ulkoisten tekijöiden kautta. Yhteiskunnallisten valtarakenteiden ja kontrollin merkitys poikkeavuuden ja ei-poikkeavuuden

välillä voidaan vammaisuuden tutkimuksessa tavoittaa erojen kautta. Vammaisuus, joka nähdään poikkeavuutena, määritellään siis suhteessa kontrollin ja vallan avulla asetettujen rajojen kautta. (Teittinen 2006, 15–16.)

Teittisen (2006, 16) mukaan juuri eron politiikan käsitteen avulla voidaan lähestyä poikkeavuuden eli eron tekemisen kautta normaliteetille asetettuja ehtoja yhteiskunnassa. Vehmas (2006, 212) muistuttaakin, että on otettava huomioon, että sosiaalinen maailma ja kaikki sen ilmiöt, kuten esimerkiksi vammaisuus, ovat sosiaalisessa ja kulttuurisessa vuorovaikutuksessa syntyneitä ja luotuja eli sosiaalisesti konstruoituja. Vammaisuus määrittyy aina kulttuuriseen ja historialliseen kontekstiin pohjautuen, minkä vuoksi myös vammaisuutta ylläpitävien käytänteiden ja käsitysten purkaminen on mahdollista. (Vehmas 2006, 212.) Vammaisuuden tutkimuksen yhtenä päämäärän on tavoittaa erojen kautta yhteiskunnan valtarakenteiden sekä kontrollin merkitys vammaisuuden ja vammattomuuden välillä. Tämä tarkoittaa sitä, että vammaisuus ja poikkeavuus määrittyvät vallan ja kontrollin avulla asetettujen rajojen kautta. Keskeistä vammaisuuden tutkimuksen konteksteissa on myös ollut erojen ilmaantuminen ja politiikka, jossa kysymyksenä on yhteiskunnallisten erojen tuottaminen normaliteetin, syrjinnän sekä marginalisaation välille. (Teittinen 2006, 15; 17.)

Käsitteet integraatio ja inkluusio liittyvät vahvasti vammaisuuden tutkimukseen ilmiötasolla. Käytännössä integraatio ja inkluusio viittaavat toisistaan poikkeaviin toimintaa kuvaaviin muotoihin, vaikka toisaalta integraation on usein inkluusioprosessin osatekijä. Integraatio perinteisesti korostaa yksilön ominaisuuksien muuttamista ja sopeuttamista jo valmiina olevaan ympäristöön, kun taas inkluusio tarkoittaa myös toimintaympäristön muokkaamista sellaiseen muotoon, että jokainen yksilö voi osallistua riippumatta hänen ominaisuuksistaan. (Teittinen 2006, 18.)

Filosofisesta ja lääketieteellisestä näkökulmasta vammaisuutta tarkastellaan yksilökeskeisesti. Vammaisuus nähdään yksilössä olevana tilana tai vikana, josta aiheutuu ongelmia henkilön toimintakyvylle. (Vehmas 2005, 163–164.) Esimerkiksi aistivammaiset on nähty historiantutkimuksessa pitkään vain ope-

tuksen ja huollon kohteina, eikä niinkään ajattelevina ja kokevina subjektina. Vammaiset myös harvoin pääsevät valikoimaan tietoja, joita heistä itsestään merkitään erilaisiin asiakirjoihin ja dokumentteihin, vaan tiedot ovat yleensä viranomaisten täyttämiä merkintöjä vammaisista. Tällöin vammaiset ihmiset eivät pääse aidosti osalliseksi heitä koskevassa toiminnassa ja päätöksenteossa. (Nygård 1998, 15.)

Vammaisuutta käsittelevän tieteellisen tutkimuksen on nähty perustuvan liian yksilökeskeiseen ajatteluun, jossa vammaisuus samaistetaan yksilön vammoihin. Tällöin tutkimus on keskittynyt lähinnä sellaisten käytäntöjen kehittämiseen, jotka auttaisivat vammaisia ihmisiä selviytymään ikään kuin oman ”henkilökohtaisen tragediansa” kanssa niin hyvin kuin mahdollista. (Vehmas 2010, 6.) Tällaisen ajattelutavan kautta tarkastellaan vammaisuutta yksilön vammojen näkökulmasta, eikä oteta laajemmin huomioon yhteiskunnallista tai sosiaalista näkökulmaa vammaisuuden ilmiöön. Yhteiskuntatieteellisesti suuntautunut vammaistutkimus puolestaan nostaa esille vammaisuuden sosiaalisena ilmiönä. Vaikeudet vammaisten sosiaalisessa osallistumisessa ovat usein seurausta yhteiskunnallisesti järjestelyistä ja yleisestä asenneilmapiiristä. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna vammaisten ongelmien hoitaminen lääketieteellisin keinoin ei usein riitä ja voi olla jopa sopimatonta. Eettisesti kestävintä olisi keskittyä vammauttavien yhteiskunnallisten rakenteiden ja järjestelyjen purkamiseen. (Vehmas 2012, 271.) Vammauttavilla yhteiskunnallisilla rakenteilla voidaan viitata esimerkiksi ympäristöön, jonka suunnittelussa ei ole otettu huomioon vammaisten ihmisten erityistarpeita.

3 LASTENKIRJALLISUUS

3.1 Lastenkirjallisuus kirjallisuudenlajina

Lastenkirjallisuus on monialainen kirjallisuudenlaji, sillä se sijoittuu aikuisten kirjailijoiden, lukijoiden ja kriitikoiden sekä tietenkin lapsilukijoiden keskelle. Myös aikuisten keskuudessa lastenkirjallisuus on nähty merkityksellisenä asiana sekä keskustelun ja ajattelemisen arvoisena kirjallisuudenlajina (Hunt 2005, 2–3). Huntin (2005, 4) mukaan lasten kirjat eroavat aikuisten kirjoista, sillä ne on kirjoitettu kohderyhmälle, jonka taidot ja tarpeet sekä lukemisen tavat eroavat aikuislukijoista. Lastenkirjallisuutta tarkasteltaessa on myös hyvä huomioida, että lapset kokevat usein tekstit tavalla, joka voi olla aikuiselle vieras ja tuntematon. Kansainvälisesti tarkasteltuna tarinan ja tarinankertojan sekä toisaalta aikuisten ja lasten suhde on usein länsimaissa erilainen kuin muualla, mikä vaikuttaa lukukokemuksiin. (Hunt 2005, 4.)

Heikkilä-Halttusen (2010, 26) mukaan lastenkirjallisuus on silti kuitenkin vahvasti aikuisiin liittyvää kirjallisuutta, sillä kirjailijat, kustantajat, kirjastonhoitajat, lasten opettajat ja vanhemmat päättävät pitkälti niistä suuntaviivoista, jotka ohjaavat sitä, mitä lapsille kirjoitetaan ja luetaan. Kun aikuisilla on valtaa määrätä, mistä asioista lapsille on sopivaa kirjoittaa, samalla he määräävät myös siitä, mitkä aiheet nähdään lapsille kiellettyinä ja sopimattomina, siis tabuina. Jokaisella aikakaudella on omat tabunsa, sillä ne syntyvät sosiaalisen yhteisön kulttuuris-historiallisissa käytänteissä. Lastenkirjallisuudessa vallalla olevat tabut vaihtelevat paljon myös eri maiden ja kansallisuuksien välillä ja ovat sidoksissa kunkin maan koulutustasoon, uskontoon ja käsitykseen lapsuudesta. (Heikkilä-Halttunen 2010, 26–27.)

Kuvakirjaa voi perustellusti sanoa sosiaalistumisen ja ryhmäytymisen kuvaukseksi, sillä se on lapsikäsitykseltään edelläkävijä suomalaisessa kuvakirjallisuudessa (Heikkilä-Halttunen 2010, 44). Kuvakirjat ovat leikki-ikäisille lapsille suunnattuja kirjoja, joissa kuva ja teksti ovat tasapainoissa suhteessa toisiinsa. (Heikkilä-Halttunen 2015, 40). Fältin (2014, 67) mukaan kuvilla on suuri merki-

tys kulttuuristen käsitysten luomisessa ja ylläpitämisessä. Kuvat opettavat lukijaa sekä toimivat tiedon välittäjänä, mutta eivät ole kuitenkaan ainoastaan tekstin informaation täydentäjiä. Kuvat toimivat myös itsenäisesti tarjoten merkityksiä, jotka eivät tulisi esiin pelkästään tekstin välityksellä. (Fält 2014, 67.) Parhaassa tapauksessa kuva tukee tekstiä, mutta se yleensä myös kertoo jotain tekstiä täydentävää kirjan tarinasta. Hyvä kuvakirja jättää tarpeeksi tilaa visuaaliselle kerronnalle, eikä kaikkea selitetä perusteellisesti kirjan tekstissä. Länsimaiselle kuvaperinteelle on tyypillistä, että kuvakirjan tapahtumat alkavat vasemmalta ja jatkuvat oikealle. Yleensä hyvät asiat tulevat kirjan tarinaan vasemmalta, kun sitä vastoin vaarat ja haasteet ilmestyvät oikealta. Lisäksi kuvakirjan viimeinen aukeama vihjaa tarinan päättymisestä, sillä aukeaman hahmot on tietoisesti sijoitettu kuvan keskelle ja liike on pysähtynyt. (Heikkilä-Halttunen 2015, 40–41.) Kuvat ja visuaalisuus ovat tärkeä osa kuvakirjoja, sillä kuvakirjoissa kuvitukset ovat usein hyvin merkittävässä roolissa juonen kannalta.

Kuvakirjoja on nykyään tarjolla monipuolisemmin kuin koskaan, mutta tietyt hahmot ja juonenkäänteet toistuvat silti kirjasta toiseen. Lapsen on helppo samastua ja kiintyä suurisilmäiseen ja suloiseen eläimeen, joten niitä esiintyykin tyypillisesti kuvakirjan sankarina. Joskus voi olla vaarana, että kuvakirjan tarina tulee liian lähelle lapsen omaa elämää, joten voi olla tarpeen etäännyttää tapahtumien aika ja paikka lapsen arjesta kauas sadun maailmaan. Eläinhahmojen lisäksi kuvakirjojen sankareina nähdään myös aivan tavallisia lapsia. Tällaista lapsen arkielämää ja lapselle tuttuja paikkoja, kuten päiväkotia tai mummolaa, kuvaavia kuvakirjoja kutsutaan realistisiksi kuvakirjoiksi. (Heikkilä-Halttunen 2015, 41.) Huumori on vuosikymmenten ajan liitetty yhdeksi lastenkirjallisuuden tunnistettavimmaksi piirteeksi (Laakso 2014, 29). Laakso (2014, 29) toteaakin, että etenkin sen jälkeen, kun lastenkirjallisuuden päämäärät alkoivat muuttua vahvasta pedagogisesta ja moraalikasvatukseen pyrkivästä roolista esteettisempään, emotionaalisempaan ja tiedollisempaan suuntaan, huumorin merkitys lapsilukijoiden viihdyttäjänä on korostunut.

Yksi kuvakirjojen tarinoille tyypillinen piirre on liikkeellä olo. Kirjassa päähenkilö – usein lapsi tai eläin – lähtee tutun ja turvallisen kodin ulkopuolelle seikkailemaan avaraan maailmaan. Päähenkilö oppii matkallaan uusia asioita ja palaa entistä viisaampana takaisin kotiin. Tämänkaltaisten kirjojen avulla lapsi oppii vähitellen luottamaan itseensä ja omiin kykyihinsä sekä uskaltaa myöhemmin ottaa etäisyyttä vanhempiinsa. Aivan pienille lapsille suunnatuissa kuvakirjoissa tapahtumat pyritään sijoittamaan lapsen oman kokemusmaailman tasalle, kun taas hieman vanhemmille suunnatuissa kirjoissa näkökulmaa voidaan laajentaa kauemmas lapsen kokemusmaailmasta, esimerkiksi toisen maan lasten elämään. (Heikkilä-Halttunen 2015, 42.)

Lastenkirjojen lukemisen taustalla on eri aikoina ajateltu olevan erilaisia perusteluja. Kirjojen lukeminen lapsille on nähty toisaalta mukavana ajanviettotapana, mutta sen taustalla on ollut myös ajatus edistää lasten lukutaitoa ja mielikuvitusta. Kirjojen yhtenä tavoitteena on ollut myös vaikuttaa lasten sosiaalisiin asenteisiin ja kykyyn ratkaista ongelmia elinympäristössään. (Hunt 2005, 10.) Yhteiskunnan vaikutus lastenkirjallisuuteen alkoi näkyä vahvemmin erityisesti 1970-luvulla, kun ihmisten välinen tasa-arvo nousi keskeiseksi lastenkirjojen teemaksi (Heikkilä-Halttunen 2010, 47). Lapsuuden käsite sekä sen historia ja määritelmä ovat muuttuneet viime vuosikymmeninä, mikä vaikuttaa osaltaan käsitykseen lastenkirjallisuuden muotoutumisesta (Hunt 2005, 4).

Kuvakirjat vahvistavat lapsen itsetuntoa ja ovat leikki-ikäisille ikään kuin oppikirjoja sosiaaliseen elämään. Kirjan tapahtumiin samastuessaan lapsi voi myötäelää kirjan henkilöiden tunteita ja seurata, miten he selviävät kiperistä tilanteista. Yleensä kuvakirjoissa käytetään hyvin rikasta kieltä, mikä tukee lapsen kielen kehitystä ja sanavarastoa. (Heikkilä-Halttunen 2005, 39.) Myös elämänkokemuksellinen näkökulma tuo oman jännitteensä lastenkirjallisuuteen. Lasten ajatellaan kokevan asiat uusina ja ainutlaatuisina, minkä vuoksi lapselle luetut kirjat rakentavat hänen käsitystään maailmasta ja itsestään. Toisaalta nykyään monet kirjat tarjoavat lapsille vaihtoehtoisia näkemyksiä maailmasta ja mahdollisuuksia pohtia ja kyseenalaistaa elämän kysymyksiä. (Heikkilä-Halttunen 2010, 27.) Myös Adomat (2014) toteaa, että lastenkirjoissa esitetyt

kuvaukset erilaisista aiheista heijastavat laajemminkin yhteiskunnassa vallitsevia asenteita sekä tarjoavat lapselle mahdollisuuden pohtia ja mahdollisesti myös muokata omia ajatusmallejaan.

Kirjoilla ja lukemisella on lisäksi positiivinen vaikutus lapsen kehitykseen. Jo parin viikon ikäiselle vauvalle voi lorutella erilaisia riimejä, ja vaikka vauva ei vielä ymmärräkään sanojen merkitystä, hän viihtyy saadessaan kuulla vanhempiensa ääntä. Kun lapsen kielellinen tietoisuus vähitellen lisääntyy, hän haluaa myös ottaa entistä enemmän osaa lukemiseen ja lorutteluun. Tutkimusten mukaan vauva alkaa ymmärtää kuvia ja siinä olevien asioita jo yhdeksän kuukauden iässä, jolloin hän alkaa kiinnostua voimakkaita kontrasteja ja yksinkertaisia muotoja sisältävistä kuvista. Perheen yhteinen lukuharrastus kannustaa lasta käyttämään kieltä rikkaalla tavalla ja lisäksi ilmaisemaan erilaisia tunteita. Lapsen, jolle on luettu kirjoja jo vauvasta alkaen, on helpompi myötäelää muiden ihmisten tunteita. Yhteinen kirjallisuusharrastus myös tukee koko perheen vuorovaikutusta. (Heikkilä-Halttunen 2005, 12; 22; 29.)

Lastenkirjoissa kuvataan tyypillisesti paljon hahmon tunnemaailmaa, jolloin kirjat ovat myös hyviä tunnetaitojen opettajia. Vammaisuutta ja poikkeavuutta käsittelevissä lastenkirjoissa tunteiden skaala on usein laaja. Kirjojen tunnekuvaukset vaihtelevat esimerkiksi epätoivon, surun ja vieroksunnan kokemuksista toivon, hyväksynnän ja arvostuksen tunteisiin. Lukijan rooli tarjoaa lapselle samastumisen kokemuksia sekä mahdollisuuden peilata omia tunteitaan kirjan hahmon tunteisiin ja samalla oppia ymmärtämään niitä paremmin.

3.2 Vammaisuuden kuvaukset lastenkirjoissa

Kotimainen lastenkirjallisuus vakiinnutti asemansa Suomessa vasta 1950-luvulla, jota ennen muun maailman kirjallisuus oli kulkeutunut Suomeen viiveellä käännösten kautta. Modernin lastenkirjallisuuden tavoitteena on tuoda viihdykettä, mutta myös oppimisen kokemuksia. 1900-luvulla uuden kehityspsykologisen lähestymistavan ohella myös lastenkirjallisuudessa alettiin kertoa sankareista, jotka kirjan loppuratkaisuun mennessä selvisivät ongelmistaan.

(Heikkilä-Halttunen 2010, 28–29.) Heikkilä-Halttusen (2005, 43) mukaan suomalaisen yhteiskunnan väestön monimuotoisuus todentuu nykyään lasten kuvakirjojen kuvituksissa, sillä niissä esiintyy esimerkiksi ihonväriltään ja kulttuuritaustaltaan hyvin erilaisia ihmisiä. Lastenkirjoissa esiintyvän väestön moninaisuuden tarkasteleminen onkin lapselle hyvä keino oppia avarakatseisuutta ja ymmärtämään ihmisten erilaisuutta. Verrattuna etniseen taustaan tai sukupuoleen liitettyjen ennakkoasenteiden tarkasteluun lapsille tuotetuissa materiaaleissa, kuten kirjoissa, on vammaisuuden käsittelyn lisääntyminen näissä edennyt hitaasti (Saunders 2004).

Nyqvist teki vuoden 2010 lastenkirjojen vammaiskuvaa koskevassa tutkimuksessaan kirjojen tarinoiden perusteella jaon realistisiin ja symbolisiin kertomuksiin vammaisuudesta (Nyqvist 2010, 52). Realistisissa tarinoissa keskeistä on Nyqvistin mukaan kirjan päähenkilöä kohdanneen ongelman esiin tuominen sekä ratkaisun löytäminen epätavalliseen tilaan. Realistisissa tarinoissa tämä ongelma on vammaisuus, mikä myös määrittää päähenkilön identiteettiä ja vaikuttaa hänen toimintakykyynsä. Symbolisten tarinoiden ydinajatuksena taas on, että vammaisuudesta voi kärsimyksistä huolimatta selvitä. Tarinoissa esitellään ongelma, josta voi selviytyä esimerkiksi muiden ihmisten tai yliluonnollisten voimien avulla. Muutos päähenkilön elämässä on välttämätön, jotta vaikeudet voidaan voittaa ja tarina voi päättyä onnellisesti. (Nyqvist 2010, 49–50.)

Blaska (2004) toteaa, että mitään ryhmää ei ole lastenkirjoissa esitetty niin huomaamattomana ja epätarkkana kuin vammaisia. Vammaisuutta kuvaavissa lastenkirjoissa vammaisen päähenkilön kokonaisvaltaisen persoonan erilaisuus syntyy siitä, että yksilön toimintakyky näyttäytyy erilaisena verrattuna muihin yksilöihin. Erilaisuuden ja samankaltaisuuden välisiä raja-aitoja luodaan ja pidetään yllä erityisesti sanavalintojen avulla (Nyqvist 2010, 43–44.) Nyqvist (2010, 43) myös toteaa, että mukaan lähes kaikissa 1970-luvun jälkeen kirjoitetuissa tarinoissa henkilön puutteelliseen toimintakykyyn viitataan vertailuasetelman kautta. Tässä asetelmassa vammaista hahmoa verrataan toiseen tarinan henkilöhahmoon tai vaihtoehtoisesti lukijaan. Vertailuasetelma synnyttää luokkia ja lokeroita, joihin ihmiset osoitetaan kuuluviksi. Synnytetyt luokat ilmais-

taan etenkin sanavalintojen kautta ja näitä luokkia voivat olla esimerkiksi ”tavalliset” ja ”erilaiset” tai ”poikkeava yksilö” ja ”muut”. Tarinoissa myös tyypillisesti rakennetaan niin sanotun tavallisen yksilön identiteettiä niiden henkilöhahmojen kautta, joihin tarinan vammainen yksilö peilaa itseään ja joiden kanssa hän on tekemisissä. Tällä tavoin identiteettien välille luodaan kontrasti, jossa vammaisen identiteetti nähdään poikkeavana ja ulkopuolisena.

Vammaisuutta kuvaavien lastenkirjojen tarkoituksena on vammaisten henkilöiden fyysisen vamman tai muun vaurion tekeminen jollain tavalla merkitykselliseksi. Lähes kaikissa tarinoissa erityisesti vammaisuuden fyysinen ulottuvuus määrittää sitä, miten yksilöstä myöhemmin puhutaan. (Nyqvist 2010, 43–44.) Blaskan ja Lynchin (1994) mukaan usein juuri poikkeavuus tai vammaisuus on lukijalle eniten korostettu ihmisen henkilökohtainen piirre vammaisissa yksilöissä sen sijaan, että nähtäisiin heidän vahvuuksiensa ja heikkouksiensa tasapaino (ks. Blaska 2014).

Solisin (2004) mukaan kulttuuriset vaikutteet opettavat lapsille jo varhain ajatuksen siitä, että tiettyjä ihmisen ominaisuuksia, kuten hyvää ulkonäköä, korkeaa älykkyyttä tai selkeää puhetta, arvostetaan yksilöillä. Sen sijaan toisenlaiset saatetaan mieltää huonommiksi, leimatuiksi ja pelätyiksi. Kulttuuristen vaikutteiden kautta lapset saavat käsityksen, että vammaiset ihmiset ovat enemmän ”erilaisia” suhteessa heihin itseensä verrattuna vammattomiin ihmisiin. Tämänkaltaiset uskomukset johtavat Solisin mukaan erottumiseen ja eristämiseen, mikä puolestaan vahvistaa negatiivisia asenteita. (Solis 2004.) Lastenkirjat siis osaltaan määrittävät niitä linjoja, joiden sisään tavallisuuden määritelmä asettuu. Etenkin eläimistä kertoville saduille on tyypillistä, että tavallisuus tai poikkeavuus määritellään sen perusteella, kykeneekö yksilö toimimaan lajilleen ennalta määrätyn tehtävän mukaisesti. Esimerkiksi jänis, joka ei osaa loikkia, nähdään poikkeavana. Ihmisen tavallisuus tai poikkeavuus sen sijaan määritellään usein elämässä suoriutumisen itsenäisyyden kautta. (Nyqvist 2010, 44.)

Heikkilä-Halttusen (2010, 60–61) mukaan vammaisten ihmisten roolia lastenkirjallisuudessa tutkinut Gunnel Enby nimittää 1800-luvulta aina 1940-

luvulle saakka jatkunutta aikakautta eristämisen ajaksi, jolloin vammaisia pidettiin yhteiskunnan pohjasakkana ja heidän eristettiin laitoksiin. Lastenkirjoissa oli tyypillistä, että vammaiset seurustelivat vain toisten vammaisten kanssa, tai vaihtoehtoisesti heillä saattoi olla jokin vammaisuutta kompensoiva erityislahjakkuus, joka ikään kuin antoi heidän olemassaololleen oikeutuksen terveiden silmissä. Tavallisesti vammaisilla oli kirjoissa kaksi roolia: he joko kokivat ihmeparantumisen tai heidän kuolemansa nähtiin onnellisena asiana. Tällaisille kirjoille oli tyypillistä eräänlainen hyväntekeväisyysasema, jossa parempiosaisena pidetyt ihmiset keräsivät vammaisille rahaa. (Enby 1981, Heikkilä-Halttusen 2010, 60–61 mukaan.)

Vasta noin 1970-luvulta alkaen vammaiset ihmiset alettiin esittää lastenkirjoissa terveiden ikätovereidensa kaltaisina yksilöinä, joiden tunteita ja elämänkokemuksia ei enää nähty enää vammasta johtuviksi. 1970-luvun suvaitsevaisuutta puolustavien lastenkirjojen yhtenä tavoitteena oli vähentää ennakkoluuloja terveiden ja sairaiden lasten välillä. Ruotsalainen ja tanskalainen suvaitsevaisuuskasvatusta koskeva lastenkirjallisuus nähtiin 1980-luvulla edistyksellisenä suomalaiseen vastaavaan kirjallisuuteen verrattuna esimerkiksi sen vuoksi, että näissä molemmissa maissa julkaistiin 1980-luvulla erilliset kirjaluettelot vammaisuutta käsittelevistä lasten- ja nuortenkirjoista. (Heikkilä-Halttunen 2010, 61–63.)

Media ja monenlaiset taidemuodot toimivat ikkunoina ympäröivään kulttuuriin. Niiden välittämät merkityksenannot ovat heijastumia sosiaalisesta todellisuudesta, jotka on luotu sosiaalisen ympäristön ehdoilla. (Nyqvist 2010, 42.) Myös Hackingin (1999) mukaan tiedotusvälineiden ja erilaisten taidemuotojen välittämät kuvaukset ovat muotoutuneet yhteiskunnassa vallalla olevien käsitysten pohjalta, mutta samalla ne ovat myös vaikuttaneet siihen, miten käsitämme erilaisia ilmiöitä, kuten juuri vammaisuutta. Kulttuurin välittämissä kuvauksissa asioita ja ilmiöitä luokitellaan ja niille annetaan merkityksiä. Yksilöistä tehdyt luokittelut ja kuvaukset vaikuttavat osaltaan siihen, millaiseksi he kokevat itsensä, mutta myös siihen, millaisena muut ihmiset heidät näkevät. (Hacking 1999, Nyqvistin, 2010, 42 mukaan.)

Lastenkirjat on tuotettu aikuisten ajatusmaailmasta käsin, joten ne paljastavat laajemmin yhteiskunnassa vallitsevia ajattelumalleja. Vaikka lastenkirjoissa kertomisen tapa on usein hyvin yksinkertaistettu ja mutkaton, sisältää se samaan aikaan moraalisesti latautunutta sisältöä. Tämän vuoksi lastenkirjoista on mahdollista selvittää niitä ajattelumalleja, jotka vaikuttavat vammaisuudesta rakennettujen merkitysten taustalla. Sadut ovat erityisen merkityksellisiä silloin, kun ne luovat käsityksiä jo valmiiksi yhteiskunnan marginaalissa olevista ihmisryhmistä, esimerkiksi juuri vammaisista. Lastenkirjoissa rakentuvien kuvausten tutkiminen on mielenkiintoista myös siksi, että kirjojen kuvauksia lukemalla lapsi muodostaa käsityksensä maailmasta. Vammaisuus saattaa olla lapselle suhteellisen vieras ilmiö, joten kirjojen kautta hän voi saada kosketuksen vammaisuuteen ilmiönä. Tämän vuoksi ei ole lainkaan yhdentekevää, millaisia kuvauksia kirjojen kautta välitetään. (Nyqvist 2010, 42.)

Blaskan ja Lynchin vuonna 1992 tekemässä selvityksessä tarkasteltiin 500 palkittua vuosina 1987–1991 julkaistua lastenkirjaa ja havaittiin, että vain kymmenen kirjaa, eli 2 % aineistosta, sisälsi kuvauksia vammaisista hahmoista. Tätä vieläkin harvemmissa kirjoissa vammainen yksilö oli tarinassa merkittävä ja tärkeä hahmo (ks. Blaska 2004). Blaskan ja Lynchin vuonna 1996 kehittämän The Images & Encounters Profile:n avulla on mahdollista tarkastella ja arvioida lastenkirjojen välittämää kuvaa vammaisuudesta. Tämän kriteeristön mukaan hyvän vammaisuutta käsittelevä lastenkirjan tulisi esimerkiksi edistää empatiaa säälin sijaan, kuvata vammaisuuden kunnioittavalla ja realistisella tavalla sekä luoda kuvaa vammaisista ”yhtenä meistä” eikä ”yhtenä heistä” (ks. Blaska 2014). Solis (2004) puolestaan toteaa, että tunnistamalla lastenkirjallisuuden voima ja vaikutus, lasten kirjoilla on harvinaislaatuinen ja poikkeuksellinen mahdollisuus paljastaa vallitsevia stereotypioita ja toisaalta myös haastaa nämä käsitykset.

4 TUTKIMUSTEHTÄVÄ JA TUTKIMUSKYSYMYS

Tutkimukseni tarkoituksena on tarkastella, miten vammaisuus näyttäytyy valitsemissani kuudessa 2000-luvulla julkaistussa lasten kuvakirjassa ja millaisina kirjojen vammaiset hahmot esitetään. Analysoin myös kirjoissa vallitsevaa yleistä asenneilmapiiriä suhteessa vammaisuuteen ja vammaisiin yksilöihin. Lisäksi minua kiinnostaa tarkastella, miten kirjan vammainen yksilö sekä muut hahmot suhtautuvat vammaisuuteen. Tutkimuskysymykseni on seuraava:

1. Miten vammaisuutta esitetään 2000-luvulla julkaistuissa lasten kuvakirjoissa?

5 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

5.1 Tutkielman lähestymistapa

Tutkimukseni on laadullinen ja käytän tutkimusmenetelmänäni laadullista sisällönanalyysia. Laadullista tutkimusta voisi kuvata prosessiksi, sillä tutkimuksen etenemisen vaiheet eivät aina ole etukäteen rajattavissa selkeästi, vaan esimerkiksi tutkimustehtävä saattaa muotoutua uudelleen tutkimuksen edetessä. Tutkimusongelma myös yleensä täsmentyy koko tutkimuksen tekemisen prosessin ajan. (Kiviniemi 2015, 74–75.) Keskeistä on löytää sellaiset tutkimuksen johtavat ideat, joihin perusten tutkimukseen liittyvät ratkaisut tehdään. Laadullisessa tutkimuksen tarkoituksenmukaista on lisäksi tutkimusongelman rajaamisen välttämättömyys, missä on kyse osaltaan myös tulkinnallisesta rajauksesta, sillä tutkijan omat näkökulmat ja intressit vaikuttavat aina tutkimukseen. (Kiviniemi 2015, 77.)

Tutkimukseni sijoittuu lapsuudentutkimuksen alle. Lapsuudentutkimus on monitieteinen yhteiskunta- ja kulttuuritutkimuksen alue, jonka keskeinen pyrkimys on ymmärtää lapsuus osana yhteiskunnan rakenteita ja kulttuuria sekä toisaalta lapsi yhteisönsä aktiivisena jäsenenä. Vaikka lapsuudesta on kirjoitettu jo kauan, tutkimusalueena lapsuudentutkimus on nuori. Tieteen piirissä on tutkittu etenkin yhteiskunnan vaikutusta lapseen. (Alanen 2009, 9–10.) Lapsuudentutkimuksen tutkimusala kattaa alleen myös lastenkulttuurin tutkimuksen (Alanen 2009, 25), joten tutkielmani, joka kohdistuu lapsille suunnattujen kulttuurituotteiden eli kuvakirjojen tutkimiseen, sopii hyvin kyseiselle tutkimusalueelle.

Tieteellisen lähestymistavan näkökulmasta tarkasteltuna tutkimuksessani on piirteitä hermeneutiikasta. Yleisesti hermeneutiikalla viitataan teoriaan tulkinnasta ja ymmärtämisestä. (Laine 2015, 33.) Tieteen termipankissa (2016) hermeneutiikka määritellään menetelmäksi ja lähestymistavaksi, jonka tavoitteena on tekstin ymmärtäminen ja tulkinta. Hermeneutiikka tieteenfilosofisena lähestymistapana sopii hyvin omaan tutkielmaani, sillä tavoitteenani on ni-

menomaan tulkita ja ymmärtää kuvakirjoissa olevia kuvauksia vammaisuudesta. Hermeneuttisessa tutkimuksessa keskeinen tutkimuksen kohde ovat juuri ilmaisut, jotka ovat tyypillisemmin kielellisiä. Ilmaisut sisältävät aina merkityksiä, joita voidaan lähestyä vain tulkitsemisen ja ymmärtämisen kautta. Kun kuulemme jonkin ilmaisun, ymmärrämme mielessämme vaistomaisesti sen merkityksen. (Laine 2015, 33.) Sama pätee myös kirjoitettuun tekstiin. Aina ei ole tarkoituksenmukaista määritellä ilmaisuja sanatarkasti, sillä ilmaisuihin liittyy yleensä paljon moninaisempia ja laajempiakin merkityksiä.

Tutkielmani sivuaa myös fenomenografista lähestymistapaa, sillä tutkielmani yhtenä tavoitteena on selvittää, millaisia käsityksiä vammaisuudesta lasten kuvakirjoissa esitetään. Fenomenografinen tutkimussuuntaus soveltuukin ennen kaikkea erilaisten käsitysten tutkimiseen. Usein käsityksiä lähdetään selvittämään suuren tutkimusjoukon avulla, jotta vallitsevista käsityksistä voidaan muodostaa yleiskuva. (Aarnos 2015, 174.) Omassa tutkielmassani rajasin tutkittavan aineiston kuuteen kuvakirjaan, sillä ajattelin kuuden kirjan avulla saavani kuvan siitä, millaisena ilmiönä vammaisuutta esitetään 2000-luvun kuvakirjoissa. On kuitenkin otettava huomioon, että kuusi kirjaa on vielä suhteellisen pieni aineisto, eikä sen perusteella voi tehdä laajoja yleistyksiä kuvakirjojen vammaiskäsityksistä.

5.2 Tutkittava aineisto ja sen valinta

Laadullisessa tutkimuksessa käytetään usein tarkoituksenmukaista otantaa, joiden kautta syvennytään suhteelliseen pieneen määrään tutkittavia tapauksia (Patton 2002, 230). Koska rajasin tutkittavan aineistoni vammaisuutta käsitteleviin lasten kuvakirjoihin, otannan voi sanoa olleen tarkoituksenmukainen. En kuitenkaan rajannut mahdollisia kirjavaihtoehtoja etukäteen kovin tarkasti, vaan kriteereinä aineiston valinnalle olivat ainoastaan vammaisuuden ilmiön käsittely kuvakirjassa sekä kirjan ilmestymisvuosi 2000-luvulla. Kirjoja valitessani en myöskään jättänyt mitään vammaisuuden muotoa mahdollisten vaihto-

ehtojen ulkopuolelle, vaan otin huomioon kaikenlaista vammaisuutta käsittelevät lasten kuvakirjat.

Aineistoni koostuu valitsemistani 2000-luvulla julkaistuista lasten kuvakirjoista, joissa käsitellään vammaisuutta tai joissa esiintyy yksi tai useampi vammainen hahmo. Vammainen henkilö voi olla kirjan päähenkilö tai vaihtoehtoisesti vähemmän keskeisessä osassa juonen kannalta. Tutkielmassani keskeisin käsite on vammaisuus ja siihen liittyen oleellista on se, miten itse määrittelen vammaisuuden käsitteen, ja millaisen erilaisuuden tai poikkeavuuden määrittelen vammaisuudeksi. Tässä tutkielmassani perustan oman määrittelyni 2.1 luvussa mainitsemaani Kasken ym. (2009, 16) tekemään vammaisuuden määritelmään, jonka mukaan ”vammalla tarkoitetaan sellaista fyysistä tai psyykkistä vajavuutta, joka rajoittaa pysyvästi yksilön toimintakykyä”. Tämä määrittely sisältää näin ollen laajan joukon erilaisia yksilön toimintakykyyn vaikuttavia fyysisiä ja psyykkisiä vammoja. Yhteistä vammaisille yksilöille on näkemys heidän toimintakykynsä jonkinasteisesta rajoittuneisuudesta.

Vaikka vammaisuus on suhteellisen laaja käsite, joka sisältää hyvin monenlaisia eri diagnooseja liikunta- ja aistivammoista älylliseen kehitysvammaisuuteen, en koe tarpeelliseksi lastenkirjoja valitessani rajata tietynlaista vammaisuutta aineistoni ulkopuolelle. Vammaisuutta käsittelevien kuvakirjojen löytäminen oli jo suhteellisen haastavaa, eikä aihetta ole kovinkaan laajasti kuvattu lasten kuvakirjoissa, joten koin tutkimuskysymysteni kannalta järkeväksi valita aineistokseni kaikenlaisia vammaisuutta käsitteleviä kuvakirjoja.

Koska analyysini kohteena ovat lasten kuvakirjat, jotka sisältävät myös kuvia, hyödynnän tekstin analyysin rinnalla lisäksi kuva-analyysia. Kuvakirjoissa teksti ja kuvat muodostavat yhtenäisen ja tasapainoisen kokonaisuuden, jota tulkitaan samanaikaisesti (Heikkilä-Halttunen 2010, 11), minkä vuoksi koen tärkeänä analysoida sekä kirjan tekstin että kuvat. Kuvat ovat lasten kuvakirjoissa merkittävässä asemassa, joten niitä on mielenkiintoista tarkastella tutkimuskysymykseni näkökulmasta. Kuvitukset antavat lapsille paljon informaatioita kirjan sisällöstä etenkin silloin, kun lapsi ei itse osaa vielä lukea. Kuvien kautta lapsi myös usein ymmärtää asiat konkreettisemmin kuin pelkän tarinan

kuuntelemisen kautta. Minua kiinnostaa tarkastella, näkyykö vammaisuus tekstin lisäksi myös kirjan kuvituksissa ja millaisina vammaiset hahmot kuvataan kirjan kuvituksissa. Kirjojen kuvituksia analysoimalla pystyy tekemään tulkintoja myös siitä, miten kirjojen hahmot suhtautuvat vammaisuuteen. Suhtautuminen ja asenteet vammaisuutta kohtaan saattavat näkyä muun muassa kuvituksissa kuvattujen ilmeiden, eleiden ja tunteiden sekä toiminnan välityksellä.

Tutkielmani aineisto koostuu vammaisuutta käsittelevistä suomalaisista ja ulkomaisista kuvakirjoista. Haasteenani kuvakirjojen valinnassa oli pohtia, millä perusteella valitsen kirjat tutkielmaani. Pohdin myös pitkään, montako kirjaa olisi järkevää valita analyysin kohteeksi. Aluksi suunnittelen valitsevani noin kymmenen kuvakirjaa, mutta päädyin lopulta rajaamaan aineiston kuuteen kirjaan, jotta pystyn analysoimaan jokaista kirjaa tarpeeksi syvällisesti. Aloitin aineistoni valitsemisen etsimällä erityisesti Helsingin kaupunginkirjastojen tietokannasta lastenkirjallisuutta hakusanoilla ”vammaisuus” ja ”poikkeavuus”. Kun rajasin hakuni pelkästään kuvakirjoihin, osuvia tuloksia jäi jäljelle yllättävän vähän – alle 10 kirjaa.

Vammaisuusaiheisia kuvakirjoja kirjastojen tietokannoista hakiessani huomasin, että psyykkisiä vammoja käsittelevät kirjat rajautuivat lähes kokonaan pois hakutuloksista. Haun tulokset rajautuivat käsittelemään pääasiassa fyysistä vammaisuutta, kuten liikuntavammoja sekä erilaisia aistivammoja. Lisäksi hakutulosten kirjoissa esiintyy muuta poikkeavuutta, joka on vaikea tarkemmin määrittää edustavaksi tietynlaista vammaisuuden muotoa. Myös psyykkisiä vammoja ja sairauksia on lasten kuvakirjoissa käsitelty, mutta aikaisempienkin tutkimusten mukaan ennen kaikkea vammaisuuden fyysinen ilmenemismuoto on korostunut lastenkirjoissa (ks. Nyqvist 2010, 43). Uskon, että syynä tähän on se, että pienten lasten on helpompi ymmärtää ulospäin näkyvää fyysistä vammaisuutta kuin psyykkisellä tasolla ilmenevää vammaisuutta. Fyysinen vammaisuus voidaan mahdollisesti kokea myös psyykkistä vammaisuutta helpommin esitettävänä kirjojen tarinoissa.

Hakusanalla ”erilaisuus” löytyi paljon kuvakirjoja, mutta suurin osa niistä ei liittynyt varsinaisesti vammaisuuteen, joten ne eivät mielestäni olleet sopivia

tutkimuskysymysteni kannalta. Erilaisuus teemana näyttää olevan hyvin yleinen aihe kuvakirjoissa, mutta sen sijaan vammaisuutta käsitellään havaintojeni mukaan lastenkirjoissa selvästi vähemmän. Aineistoni valinnassa koinkin haasteena nimenomaan erilaisuuden ja vammaisuuden teemojen päällekkäisyyden ja sekoittumisen lasten kuvakirjoissa. Tämän vuoksi oli haastavaa tarkastella, minkälainen kuvakirjojen tarinoissa esiintyvä erilaisuus ja poikkeavuus määritellään vammaisuudeksi. On myös otettava huomioon se, kuka vammaisuuden määrittelee. Osaltaan aineistoni valintaa ohjasi kirjastojen tietokantoihin tehdyt määrittelyt siitä, mitkä kirjat luokitellaan vammaisuus-hakusanan alle lukeutuviksi. Lopullisen päätöksen kirjan soveltuvuudesta tutkielmani aineistoksi tein kuitenkin itse kirjan sisältöä tarkastelemalla.

Tutustuin myös internetin Kysy kirjastonhoitajalta -palvelun sekä Lastenkirjainstituutin kautta löytyneisiin kirjalistauksiin vammaisuutta ja poikkeavuutta käsittelevistä lastenkirjoista, sillä halusin vielä laajentaa aineistoani. Kuvakirjoja listauksissa oli muutamia, joista valikoin uusimmat, 2000-luvulla kirjoitetut, teokset. Minua kiinnostaa tarkastella mahdollisimman uusien lastenkirjojen vammaiskuvaa, sillä ne heijastelevat mahdollisesti nykyyhteiskunnan asenteita ja suhtautumista vammaisuuteen yleisesti. Tutkittavan aineiston valintaa helpotti se, että vammaisuutta käsitteleviä lasten kuvakirjoja, etenkin 2000-luvulla kirjoitettuja, on vain vähän, mikä rajasi melko paljon kirjavaihtoehtoja.

Lopulta tutkielmani aineistoksi valikoituivat seuraavat 6 kuvakirjaa: *Jennin karvakorva* (Kantinkoski & Koivunen 2010), *Leppäkerttu ilman pilkkuja* (Bell, Sundell & Vasquez 2016), *Myyrän auringonnousu* (Willis & Fox-Davies 2011), *Räks pum!* (Janisch & Bansch 2004), *Susanna nauraa* (Willis & Ross 2000) sekä *Ystäväni Aapo, jolla on autismi* (Larchez & Treiber 2002). Nämä kirjat valikoin aineistokseni vammaisuusteeman lisäksi uutuutensa perusteella, sillä kirjat on kirjoitettu 2000-luvulla. Lisäksi oli kiinnostavaa huomata, että vaikka näissä kirjoissa vammaisuutta käsitellään melko erilaisilla tavoilla, ne kaikki vaikuttivat kuitenkin tarkoituksenmukaisilta tutkimuskysymykseni kannalta. Valitse-

missani kirjoissa esiintyy muun muassa kuulo-, näkö- ja liikuntavammaisia hahmoja sekä yksi autistinen henkilöhahmo.

Seuraavaksi esittelen lyhyesti tutkielmani aineistona käyttämäni kuusi kuvakirjaa:

Jennin karvakorva, 2010 (kirjoittanut Miia Kantinkoski, kuvittanut Milla Koivunen):
Kirja (24 s.) kertoo kuulovammaisesta Jennistä, jonka perhe hankkii pienen koiranpennun nimeltä Emppu. Koiranpennusta aletaan kouluttaa kuulokoiraa Jennin avuksi. Kirjassa käsitellään Jennin elämää kuulovammaisuuden kanssa kuulokoira Emppu apunaan.

Leppäkerttu ilman pilkkuja, 2016 (kirjoittanut Niina Bell, kuvittanut Ilona Sundell & Raine Vasquez):
Tämä Invalidiliiton tuottama kirja (25 s.) kertoo Kerttuli-nimisestä leppäkertusta, jolla ei ole pilkkuja toisin kuin muilla leppäkertuilla. Puutarhan muut asukit huomauttelevat Kerttulille tämän erilaisuuden vuoksi. Seikkaillessaan puutarhassa Kerttuli tapaa Muurahaisen, jolla on jalkavamma, ja oppii uuden ystävänsä avulla, etteivät pilkut määritä leppäkerttua. Tarinassa pohditaan vammaisuutta, erilaisuuden vieroksuntaa sekä jokaisen yksilön ainutlaatuisuutta.

Myyrän auringonnousu, 2011 (kirjoittanut Jeanne Willis, kuvittanut Sarah Fox-Davies)
Kirjan (24 s.) päähenkilö on pimeydessä elävä sokea Myyrä, joka luulee, ettei hän koskaan pysty näkemään auringonnousua. Myyrän ystävät vievät kuitenkin Myyrän rantaan auringonnousun aikaan ja Myyrä pääsee vihdoin kokemaan auringonnousun, vaikkakaan ei samalla tavalla kuin ystävänsä. Myyrä kokee auringonnousun aivan omalla tavallaan, kaikkia aisteja hyödyntäen, ja se auringonnousu on upeampi kuin Myyrä uskalsi haaveillakaan.

Räks pum!, 2004 (kirjoittanut Heinz Janisch, kuvittanut Helga Bansch):
Räks pum! (24 s.) kertoo linnusta nimeltä Sigmund, joka lentämistä opetellessaan putoaa pesästä ja täräyttää päänsä. Putoamisesta lähtien Sigmund on alakuloinen sekä erilainen kuin muut, sillä se ei enää osaa visertää muiden lintujen tavoin. Sigmundin suusta kuulu vain ”räks pum” aina, kun se avaa suunsa. Vanhan jänisystävänsä avulla surullinen ja itsensä erilaiseksi kokeva Sigmund yrittää oppia arvostamaan itseään ja löytämään omat vahvuutensa, vaikka se ei enää osaa visertää samalla tavalla kuin ennen.

Susanna nauraa, 2000 (kirjoittanut Jeanne Willis, kuvittanut Tony Ross):
Kirjassa (26 s.) tutustutaan tyttöön nimeltä Susanna. Hän nauraa, leikkii, laulaa ja ui sekä tuntee samanlaisia tunteita kuin kuka tahansa muukin lapsi. Monesta muusta lapsesta poiketen Susanna käyttää kuitenkin pyörätuolia, sillä hän on liikuntavammainen.

Ystäväni Aapo, jolla on autismi, 2002 (kirjoittanut Michéle Larchez, kuvittanut Francis Treiber):
22-sivuisessa kirjassa kerrotaan kolmesta ystävästä, joista yksi, nimeltään Aapo, on autistinen. Tarinan kertojana toimii Aapon ystävä, joten tapahtumat on kuvattu hänen näkökulmastaan. Kirjan keskiössä on Aapo sekä hänen sairautensa, johon ystävät tutustuvat ja samalla oppivat ymmärtämään paremmin Aapoa ja hänen toimintaansa.

Taulukossa 1 esittelen kussakin kirjassa esiintyvät vammaiset hahmot sekä heidän vamman tyyppinsä. Yhdessä analysoimassani kirjassa esiintyy kaksi vammaista hahmoa.

Kirja ja lyhenne	Vammainen hahmo	Vamman tyyppi
Jennin karvakorva (K1)	Jenni	kuulovamma
Ystäväni Aapo, jolla on autismi (K2)	Aapo	autismi
Leppäkerttu ilman pilkkuja (K3)	Kerttuli-leppäkerttu Muurahainen	pilkuttomuus tapaturmasta seurannut jalkavamma
Myyrän auringonnousu (K4)	Myyrä	näkövamma, sokeus
Räks pum! (K5)	Sigmund-lintu	tapaturmasta seurannut ongelma äänen tuottamisessa
Susanna nauraa (K6)	Susanna	liikuntavamma

TAULUKKO 1. Tutkittavat kirjat sekä kirjoissa esiintyvät vammaiset hahmot.

Ystäväni Aapo, jolla on autismi -kirjasta käytän tutkielmassani myös lyhennettä ”Aapo-kirja” johtuen kirjan alkuperäisen nimen pituudesta.

5.3 Aineiston analyysin eteneminen

Analyysimenetelmänä käytän laadullista sisällönanalyysia, jonka avulla analysoin kirjojen tekstin ja kuvien sisältöä. Sisällönanalyysin avulla pyritään tunnistamaan aineistosta sen keskeiset sisällöt ja merkitykset (Patton 2002, 453). Patton (2002, 5) toteaa myös, että sisällönanalyysi vaatii huomattavasti enemmän kuin pelkästään aineiston sisällön lukemisen läpi. Keskityin tarkastelemaan sitä, miten vammaisuutta ja vammaisia hahmoja kuvataan valitsemissani lasten kuvakirjoissa niin tekstin kuin kuvienkin tasolla. Erityisesti minua kiinnostaa niin vammaisen hahmon itsensä kuin muidenkin kirjan hahmojen suhtautuminen ja asennoituminen vammaisuutta kohtaan. Käytän tutkielmassani valmista aineistoa, joten itse aineiston tuottamiseen minun ei tarvinnut varata aikaa. Sen sijaan halusin valita analysoimani kirjat siten, että ne ovat tarkoituksenmukaisia tutkimuskysymysteni kannalta eli vammaisuus näkyy kirjoissa

jollain tavalla. Vammaisuuden ei tarvinnut valitsemissani kirjoissa olla kuitenkaan kirjan pääteema, vaan kirjassa voi esiintyä vammainen hahmo myös sivuroolissa.

Analyysimenetelmänä käyttämäni sisällönanalyysi on Tuomen ja Sarajärven (2013, 91–93) mukaan perusmenetelmä, jota voidaan käyttää lähes jokaisessa laadullisessa tutkimuksessa. Laadullisessa sisällönanalyysissa on valittava jokin tarkkaan rajattu ilmiö, josta on kuitenkin kerrottava mahdollisimman laajasti kaikki oleellinen tieto. Tavallisesti laadullista sisällönanalyysia tehtäessä on, että aineistoa tyypitellään, luokitellaan ja teemoitellaan, minkä tarkoituksena on järjestää aineistoa esimerkiksi tiettyjen teemojen tai yleistettyjen näkemysten perusteella. Oleellista analysointivaiheessa on tiedostaa, etsiikö näiden menetelmien avulla aineistosta samankaltaisuutta vai erilaisuutta. (Tuomi & Sarajärvi 2013, 91–93.) Sisällönanalyysilla tarkoitetaan pyrkimystä kuvata dokumenttien, tässä tapauksessa lasten kuvakirjojen, sisältöä sanallisesti (Tuomi & Sarajärvi 2013, 106).

Käytin tutkimuksessani aineistolähtöistä sisällönanalyysia, sillä rakensin havaintoni nimenomaan aineistooni, eli lasten kuvakirjoihin, pohjautuen. Toisin kuin teorialähtöisessä analyysissa, joka pohjautuu tiettyyn teoriaan tai malliin, aineistolähtöisessä analyysissa teoria liittyy ennen kaikkea analyysin tekemisen vaiheeseen. Aineistolähtöisen sisällönanalyysin tarkoituksena on muodostaa tutkimusaineistosta teoreettinen kokonaisuus. Toisaalta analysoin havaintojani vammaisuutta käsittelevää teoriatietoutta apuna käyttäen, joten tutkielmassani on myös teoriasidonnaisen sisällönanalyysin piirteitä. Keskeistä aineistolähtöisessä sisällönanalyysissa on ajatus siitä, että analyysiyksiköitä ei ole ennalta sovittu, vaan ne muodostetaan vasta tutkimusta tehtäessä. Analyysin tulee perustua nimenomaan aineiston pohjalle, joten tutkijan aikaisemmilla tiedoilla ja havainnoilla asiaan liittyen ei oleteta olevan vaikutusta analyysin tekemisessä. (Tuomi & Sarajärvi 2013, 95; 97.)

Valmista aineistoa analysoitaessa on otettava huomioon, että aineiston tuottaneet henkilöt, tässä tapauksessa siis kirjojen kirjoittajat ja kuvittajat, tulkitsevat asioita omasta subjektiivisesta näkökulmastaan. Kirjojen kuvaukset

vammaisuudesta ovat siis tekijöiden omia tulkintoja, jotka rakentuvat heidän kokemustensa pohjalle, mikä on tärkeää tiedostaa. Kuitenkin myös ympäröivä yhteiskunta ja siinä vallitseva asenneilmapiiri ja arvot heijastuvat usein senhetkiseen lastenkirjallisuuteen (Nyqvist, 2010, 42).

Kirjoja analysoitaessa on tärkeää ottaa huomioon, kuka on kirjan kertoja ja kenen näkökulmasta tapahtumat kerrotaan. Kirjallisuudessa erotetaan erilaisia kertojahahmoja, jotka selostavat tarinan tapahtumia. Kertoja voi olla täysin ulkopuolinen kirjan maailmaan nähden tai hän voi vaihtoehtoisesti olla henkilöhahmo kirjan maailmassa. Silloin, kun kertoja kuuluu kertomuksen maailmaan, voidaan sanoa, että kertoja itse on yksi fiktiivinen henkilöhahmo. Muissa tapauksissa kertoja toimii eräänlaisena välittäjänä fiktiivisen maailman ja lukijan välillä. (Steinby 2013, 117.) Nykyään kerronnan tutkimuksessa korostetaan, että kirjan kertojaa ei pidä suoraan samaistaa kirjailijaan itseensä. Vaikka kirjailija on luonnollisesti teoksen kirjoittanut, hän voi kertoa tapahtumista erillisen kertojahahmon välityksellä, mikä voi poiketa hänen omasta ajatusmaailmastaan. Kirjailija on siis eri asia kuin kertoja, joka on kertomisen takaa erottuva hahmo. (Steinby 2013, 106.) Tutkielmani aineistoksi valikoimissani kirjoissa kertoja oli tyypillisimmin ulkopuolinen hahmo kirjan tarinaan nähden. Yhdessä kirjassa kertoja oli kuitenkin tarinassa mukana oleva henkilöhahmo.

Laadullisessa tutkimuksessa on tyypillistä, että tutkimus aloitetaan ilman ennakko-oletuksia ja määritelmiä, ja tähän itsekin pyrin tutkielmani tekemisessä. Pelkistetyimmillään laadullinen aineistolähtöinen analyysi tarkoittaa teorian rakentamista empiirisen aineiston pohjalta. Tällöin aineiston tarkka rajaaminen on erityisen tärkeää. (Eskola & Suoranta 2008, 19.) Ennen analyysin aloittamista täytyy sisällönanalyysia tehtäessä määrittää analyysiyksikkö, joka voi olla esimerkiksi sana, lause tai ajatuskokonaisuus. Minulle tuntui luontevimmalta tutkimuskysymyksen kannalta valita analyysiyksiköksi kirjojen tekstikohdat ja kuvat, joissa vammaisuus tuli ilmi, ja alkaa niiden pohjalta tarkastella vammaisuuden välittämää kuvaa kuvakirjoissa.

Aloitin analyysin tekemisen lukemalla kirjat ajatuksella yksi kerrallaan läpi ja samalla poimien niistä kaikki vammaisuuteen tai poikkeavuuteen liittyvät

sitaatit. Kirjoitin sitaatit sanatarkasti ylös ja pidin aluksi kunkin kirjan sitaatit erillään toisistaan, jotta pystyin muodostamaan niistä kokonaiskuvan. Kirjojen vammaisuutta kuvaavien sitaattien määrä vaihteli suuresti. Joissain kirjoissa viittauksia vammaisuuteen oli jopa useita kymmeniä, kun taas toisissa niitä oli huomattavasti vähemmän. Yhdestä kuvakirjasta ei löytynyt yhtään sanallista viittausta vammaisuuteen, mutta sen sijaan kirjan hahmon liikuntavamma käy ilmi kirjan kuvituksesta. Sen lisäksi, että kirjasin ylös tekstikohdat ja kuvat, joissa vammaisuutta käsiteltiin, otin huomioon myös asian käsittelyn piiloisesti. Vammaisuudesta ei aina lastenkirjoissa puhuta suoraan, eikä sanaa vammaisuus välttämättä mainita tarinassa. Analysoimalla kirjan tapahtumia ja tarkastelemalla niitä sanavalintoja, joiden kautta kirjassa tuotetaan vammaisuuteen ja poikkeavuuteen viittaavaa puhetta, voidaan tehdä havaintoja vallitsevista vammaisuuskäsityksistä. Sanavalintojen kautta on havaittavissa myös tarinassa vallitseva yleinen tunnelma ja mahdollinen tunnelataus, joka nousee esiin, kun käsitellään vammaisuuden ilmiötä.

Kun olin kerännyt vammaisuuteen viittaavat tekstisitaatit jokaisesta kuvakirjasta, tehtävänäni oli pohtia, miten jaottelen keräämäni sitaatit ja millä perusteella. Keskeiseksi teemaksi nostin aineistostani kirjojen tavat esittää vammaisuuden ilmiötä. Päädyin luokittelemaan kuvakirjojen sitaatit sen perusteella, miten vammaisuutta esitetään kirjassa: nähdäänkö se ongelmana vai luonnollisena ja hyväksyttynä asiana. Kirjoissa esiintyneet teemat eivät olleet täysin tarkkarajaisia, vaan yksittäisessä kirjassa saattoi olla molempiin teemoihin lukeutuvia vammaisuuskuvauksia, mutta tein jaon sen mukaan, millaiset vammaisuuden esittämisen tavat painottuvat kirjan tarinassa. Muodostin sitaattien sekä kuvitusten pohjalta tutkielmaani kaksi pääluokkaa, jotka ovat seuraavat:

1. Vammaisuus on luonnollinen asia, jonka vammainen hahmo itse tai kirjan muut hahmot hyväksyvät.
2. Vammaisuus nähdään vammaisen hahmon itsensä tai vaihtoehtoisesti muiden hahmojen näkökulmasta ongelmana, josta olisi tarpeen pyrkiä eroon.

Analysoin jokaisen kuvakirjan aluksi erikseen ja lopuksi yhdistelin kirjoista saamani tulokset yhtenäiseksi kokonaisuudeksi. Kun olin ensin poiminut kirjoista vammaisuutta koskevat tekstisitaatit, siirryin tarkastelemaan tarkemmin kuvakirjojen tekstin ja kuvien muodostamaa kokonaisuutta. Kuvakirjoja analysoitaessa on otettava huomioon sekä teksti että kuva, sillä kuvakirjoissa teksti ja kuvat ovat keskenään tasapainossa (Heikkilä-Halttunen 2015, 40). On kiinnostavaa tarkastella, miten teksti ja kuva ovat suhteessa toisiinsa – tukevatko ne toisiaan vai ovatko ristiriidassa toistensa kanssa. Yhdessä tarkasteltuna kirjan teksti ja kuvat antavat usein sellaista informaatiota lukijalle, mikä ei olisi yhtä kattavaa pelkästään tekstin tai vaihtoehtoisesti ainoastaan kuvien välityksellä. Heikkilä-Halttusen (2015, 40) mukaan kuvakirjoissa on nykyään usein jopa liikaa tekstiä, jolloin visuaaliselle kerronnalle ei välttämättä jää tarpeeksi tilaa. Koska visuaalisuus ja kuvat ovat hyvin keskeinen osa lastenkirjoihin kohdistuvaa tutkimusta (Heikkilä-Halttunen 2015, 40), koin tärkeäksi hyödyntää tutkielmassani tekstin analyysin ohella myös kuvien analysointia (ks. esim. Seppänen 2005) sisällönanalyysin keinoin. Etenin analyysissä jälleen yksi kirja kerrallaan käyden läpi tarkasti kirjan jokaisen kuvan. Tavoitteenani oli löytää kuvituksista mahdolliset viittaukset vammaisuuteen. Kuvia analysoimalla on usein havaittavissa myös kirjan tarinaan sisältyviä arvoja ja asenteita. Myös hahmojen ilmeitä ja eleitä sekä tarinassa vallitsevaa yleistä tunnelmaa tulkitsemalla voidaan tehdä päätelmiä siitä, onko vammaisuus kirjassa enemmän hyväksytty asia vai koetaanko se ongelmaksi.

Visuaalisuuteen liittyy kulttuurisia, kielellisiä, aistillisia sekä emotionaalisia merkityksiä, jotka kaikki luovat monitulkintaisia kuvia (Oikarinen-Jabai 2015, 76). Kuvia voikin tulita monella eri tavalla ja niiden luomat merkitykset riippuvat suuresti kuvan vastaanottajasta. Visuaalinen analyysi onkin subjektiivista, tekijästä riippuvaista, joten joku toinen kuvien analysoija voisi antaa kuville aivan erilaisen merkityksen kuin minä itse. Pennasen (2015, 105) mukaan visuaalinen aineisto voidaan jakaa kolmeen ryhmään sillä perusteella, miten aineisto on tuotettu. Tutkija voi tuottaa aineistoa yhdessä muiden toimijoi-

den kanssa, hän voi tuottaa aineistonsa täysin itsenäisesti tai vaihtoehtoisesti hyödyntää valmista aineistoa (Pennanen 2015, 105). Omassa tutkielmassani hyödynnän viimeistä menetelmää, sillä kuvakirjat lukeutuvat valmiiseen aineistoon, enkä luonnollisesti ole tuottanut niitä itse.

Käsitteet kuva ja visuaalisuus liittyvät oleellisesti yhteen, vaikkakin visuaalisuuden käsite on kuvan käsitettä laajempi ja moninaisempi. Kuva ymmärretään yleensä kaksiulotteisena, liikkumattomana asiana, kun taas visuaalisuus voi tarkoittaa laajemmin erilaisia muotoja, värejä, liikettä ja merkityksiä. Visuaalisuus tarkoittaa kaikkea näköaistin varassa olevaa. (Seppä 2012, 19–20.) Kuva on aina representaatio eli esitys jostakin ja se heijastaa tai rakentaa todellisuutta. Representaation päämääränä on tuottaa merkityksiä kuvasta. Koska joku on tuottanut kuvan ja toinen vastaanottaa sen käyttämällä sitä, vaatii kuvan vastaanotto aina tulkinnan prosesseja. (Seppänen 2005, 84.)

Seppäsen (2002, 14–16) mukaan kuvien tulkinta vaatii visuaalista lukutaitoa, mikä on yhteydessä kielelliseen lukutaitoon. Visuaalinen lukutaito alkaa kehittyä osittain jo lapsuudessa, mutta sen saavuttamiseksi on myös tehtävä töitä. Seppä (2012, 128–131) mainitsee, että käsite semiotiikka liittyy visuaaliseen lukutaitoon, sillä semiotiikan päämääränä tutkia, mitä kuvat esittävät suoraan tai piiloisesti sekä millaisia arvoja niihin kätkeytyy. Seppänen (2005, 82; 86) myös muistuttaa, että on tärkeää ymmärtää, että kuva on vain yksi tulkinta, josta katsoja muodostaa oman subjektiivisen tulkintansa. Kuvien tulkintaan liittyy aina lisäksi kulttuurisesti jaettuja käytänteitä, minkä vuoksi kuvien tulkinta on kulttuuriin sidottua. Kuvien tulkinnassa onkin itse kuvan lisäksi analysoitava ympäröivään kulttuuriin liittyviä merkityksiä, jota kuva heijastelee. (Seppänen 2005, 82; 86.) Vaikka eri henkilöille näytettäisiin täysin sama kuva, heidän tulkintansa kuvasta ja sen takana vaikuttavista merkityksistä voivat olla suuresti toisistaan poikkeavat.

Tutkielmani tulosten esittämisessä käytän apunani kirjoista poimittuja sitaatteja sekä kirjojen kuvia. Sitaattien ja kuvien kautta pyrin havainnollistamaan lukijalle tutkielmani kirjojen vammaiskuvauksista tekemiäni tulkintoja ja johtopäätöksiä. Sitaattiesimerkkien käyttäminen tutkielmassa on sallittua sitaattioi-

keuteen nojaten. Sitaattioikeus tarkoittaa, että jokaisen on lupa ottaa lainauksia julkistetusta teoksesta, kunhan noudattaa hyvän tavan mukaisia vaatimuksia ja sitaatin käyttämiselle on perusteltu syy. Hyvän tavan mukaisilla vaatimuksilla tarkoitetaan esimerkiksi sitä, että tekijä ja lähde mainitaan. Siteeraaminen ei edellytä teoksen tekijän lupaa. Myös kuvasitaatteja voidaan käyttää, kun tarkoituksena on selittää tarkemmin omaa tekstiä. (Minilex 2019.)

6 TULOKSET

Tässä luvussa kuvaan tulokset eli sen, millaisena asiana vammaisuus näyttäytyy valitsemissani kuvakirjoissa. Tarkastelen, miten vammaisia hahmoja ja vammaisuuden ilmiötä esitetään tutkimusaineistoksi valituissa kirjoissa. Muodostin analyysissäni vammaisuuden kuvauksista kaksi pääteemaa sen perusteella, millaisena ilmiönä vammaisuus esitetään kirjoissa. Luokittelin kirjat teemojen alle sen perusteella, millainen tapa esittää vammaisuutta niissä pääasiassa korostuu. On kuitenkin hyvä huomioida, etteivät kirjojen kuvaukset vammaisuudesta kuitenkaan jakaudu tarkkarajaisesti vain toisen teeman alle, vaan ne ovat osin päällekkäisiä. Teemat ovat seuraavat: 1. vammaisuus luonnollisena ja hyväksyttynä asiana ja 2. vammaisuus ongelmana, josta on pyrittävä eroon.

6.1 Vammaisuus luonnollisena ja hyväksyttynä asiana

Analyysini ensimmäisen teema on ”vammaisuus luonnollisena ja hyväksyttynä asiana”. Kuudesta analysoitavasta kuvakirjasta neljä kirjaa (*Jennin karvakorva, Susanna nauraa, Myyrän auringonnousu* sekä *Ystäväni Aapo, jolla on autismi*), eli suurin osa, lukeutui pääosin tämän teeman alle vammaisuuskäsitystensä perusteella. Näissä kuvakirjoissa vammaisuus on kirjan alusta alkaen luonnollinen ja hyväksytty asia, eikä se nouse kirjan tarinassa ongelmaksi. Ymmärtävä suhtautuminen vammaisuuteen korostuu näiden kirjojen tarinoissa. Sekä vammainen hahmo itse että myös kirjan muut hahmot hyväksyvät vammaisuuden, eivätkä pyri muuttamaan vammaista hahmoa vammattomaksi.

6.1.1 Yksittäinen ominaisuus ei määritä vammaisuutta

Hyväksyvä suhtautuminen vammaisuuteen näkyy muun muassa siinä, ettei vammaisuutta pääosin nosteta kirjossa merkittäväksi tai erikoiseksi asiaksi, vaan vammaiseen hahmoon suhtaudutaan samalla tavalla kuin muihinkin yksilöihin. Viittaukset vammaisuuteen ovat tämän teeman kirjoissa lähinnä neutraaleja toteamisia, kuten esimerkiksi ”Jenni on kuulovammainen”, eikä kirjoissa

ole havaittavissa näkyvää vastakkainasettelua vammaisuuden ja vammattomuuden välillä. Seuraavista kirjoista poimituista sitaateista käy ilmi, miten muut hahmot hyväksyvät vammaisuuden, eivätkä koe sen määrittävän yksilöä merkittävästi.

> ”Muurahainen on muurahainen jaloilla tai ilman, eivätkä pilkut leppäkerttua tee.” (K3)

> ”Vaikka et osaakaan visertää, olet silti lintu” (K5)

Ensimmäisessä sitaatissa korostetaan, ettei yksittäinen ominaisuus, kuten pilkuttomuus tai jalkavamma, määritä leppäkerttuna ja muurahaisena olemista. Myös toinen sitaatti pyrkii sanavalintojen ”vaikka” ja ”silti” avulla osoittamaan, ettei kyky visertää ole ratkaiseva tekijä linnun elämässä. Yksilön määrittäminen pelkästään ulkoisen poikkeavuuksien tai toiminnallisten rajoitteiden perusteella nähdään siis ongelmallisena toimintatapana. Vehmaksen (2005, 116) mukaan tämänkaltaisen lähestymistavan kautta tarkastellaan vammaisuutta sosiaalisen vammaistutkimuksen näkökulmasta. Lähtökohtana on tällöin vammaisuuden ymmärtäminen ennen kaikkea sosiaalisena ja kulttuurisena ilmiönä, eikä vain yksilön elimellisten vammojen kautta (Vehmas 2005, 116).

Kirjoissa oli vaihtelua siinä, miten paljon ja avoimesti vammaisuutta niissä käsiteltiin. Eroa oli myös siinä, nostettiinko vammaisuuden ilmiö kirjan pääteemaksi, jota käsiteltiin koko tarinan ajan, vai mainittiinko vammaisuus vain ohimennen tai vaihtoehtoisesti ei ollenkaan. Vammaisuutta käsittelevien sitaattien määrä vaihteli kirjasta riippuen kymmenistä sitaateista mainintojen puuttumiseen kokonaan. Jälkimmäisessä tapauksessa, yhden kirjan kohdalla, ainoastaan kirjan kuvituksissa oli havaittavissa viittauksia vammaisuuteen, mutta tekstissä sitä ei käsitelty lainkaan.

Selvästi eniten vammaisuutta käsiteltiin *Ystäväni Aapo, jolla on autismi* -kirjassa, jossa vammaisuus on kirjan näkyvä pääteema ja sitä käsitellään koko tarinan ajan. Aapo-kirjassa vammaisuus nähdään hyväksyttynä asiana, jolloin

siitä puhutaan ymmärtäväiseen sävyyn, vaikkakin Aapon vammaisuus nostetaan jatkuvasti huomionarvoiseksi asiaksi. Myös *Myyrän auringonnousu* -kirjassa Myyrän vammaan viitataan suhteellisen paljon, mutta se nähdään lähinnä hahmon yksilöllisenä piirteenä, eikä sitä koeta ongelmaksi. Tämä näkyy erityisesti muiden hahmojen neutraalina ja ymmärtäväisenä suhtautumisena Myyrän sokeuteen. Molemmissa edellä mainituissa kirjoissa hahmon vammaisuus kuitenkin nostetaan esille ja hahmon vamman tyyppi nimetään selkeästi – näissä kirjoissa sokeudeksi ja autismiksi.

Kahdessa tämän teeman alle lukeutuvassa kuvakirjassa (*Susanna nauraa* sekä *Jennin karvakorva*) vammaisuus ei ole varsinaisesti kirjan pääteema, vaan se käy ilmi vain ohimennen tarinan edetessä. Jennin karvakorva -kirjassa Jennin kuulovammaisuutta lähestytään pääasiassa Jennin kuulokoiran kautta, jolloin tarinan keskiössä on vammaisuuden ilmiön sijaan elämä koiran kanssa. Jo pelkästään kirjan nimi ”Jennin karvakorva” ohjaa lukijan huomion Jennin itsensä sijaan hänen koiraansa. Tämä saattaa olla tietoinen valinta, jonka taustalla on ajatus, että lapsen on helpompi lähestyä vammaisuuden ilmiöitä lapselle tutun eläimen kautta. Vammaisuus ilmeni kirjojen kuvituksissa tyypillisimmin hahmojen ulkoisina, fyysisinä piirteinä sekä toisaalta myös vammaisten apuvälineiden, kuten pyörätuolin tai kuulokoiran, kautta.

KUVA 1. Kuulokoira herättää kuulovammaista Jenniä. (K1)

Yllä olevasta kuvasta 1 ei voisi pelkän kuvan perusteella päätellä Jennin olevan kuulovammainen. Vasta kuvakirjassa kyseisen kuvan ohessa oleva teksti paljastaa koiran olevan kuulokoira, joka toimii kuulovammaisen Jennin apuna ja kertoo tälle äänistä. Teksti ja kuvat muodostavat siis kokonaisuuden, joka antaa lukijalle eniten informaatiota juuri silloin, kun niitä tarkastellaan yhdessä, kuten kuvakirjoja lukiessa tehdäänkin.

Hyvin erilaisen lähestymistavan vammaisuuteen tarjoaa Susanna nauraa -kirja, sillä siinä Susannan liikuntavammaa ei nosteta lainkaan esiin, eikä sitä edes mainita lukijalle tekstin tasolla. Susannan liikuntavamma ilmenee ainoastaan kirjan viimeisen sivun kuvasta, jossa Susanna on kuvattu istumassa pyörätuolissa, joten hänen voi olettaa olevan liikuntavammainen. Koska vammaisuuden ilmiötä ei oteta kirjassa käsittelyn aiheeksi, eikä Susannaa määritellä vammaiseksi, jää lukijalle itselleen vapaus muodostaa mielikuva Susannasta. Pyörätuolin käyttäminen ei siis Susanna-kirjassa johda siihen, että Susanna määriteltäisiin lukijalle vammaiseksi.

Ystäväni Aapo, jolla on autismi -kirja on tyyliltään informoiva. Kirjassa autistisen Aapon ystävä, joka toimii myös tarinan kertojana, kertoo lukijoille siitä,

mitä autismi tarkoittaa ja miten se ilmenee Aapon elämässä. Kirja tarkastelee autismia realistisella tavalla – ottaen kerronnassa huomioon myös vammaisuuteen liittyvät haasteet ja rajoitteet. On tärkeä huomata, että vammaisuus voidaan nähdä luonnollisena ja hyväksyttynä asiana, vaikka sen koettaisiinkin aiheuttavan toisinaan ongelmia. *Ystäväni Aapo, jolla on autismi* -kirjassa vammaisuuden ilmiö tuodaan esiin realistisella tavalla siten, että se koetaan joissain tilanteissa haasteena, mutta ei kuitenkaan yksilön elämään negatiivisesti vaikuttavana asiana.

Näkökulma on hyvin tietoa tarjoava ja pääasiassa neutraali, eikä kirjan kertoja halua korostaa Aapon poikkeavuutta suhteessa muihin. Sen sijaan hän pyrkii lisäämään lukijalle tietoa autismista ja purkamaan vammaisuuteen liittyviä stereotypioita ja ennakkoluuloja. Kirjan kertojahahmo jopa pyrkii vetoamaan ihmisiin ja toivoo, että he voisivat ymmärtää paremmin vammaisuutta ja hyväksyä ihmisten erilaisuuden. Tämän näkyy muun muassa seuraavissa sitaateissa:

> ”Jos muut lapset pilkkaavat Aapoa, selitän heti heille, miksi hän on sellainen kuin on, ja he ymmärtävät sitten Aapon erilaisuuden ja he suhtautuvat luontevasti Aapon erilaiseen tapaan leikkiä ja olla toisten kanssa.” (K2)

> ”Mutta nyt, kun tiedämme enemmän autismista, voimme puhua siitä avoimemmin ihmisille, jotka ehkä myöhemmin ymmärtävät Aapoa ja tämän vanhempia.” (K2)

Tavan, jolla Aapo-kirjassa puhutaan vammaisuudesta, voi nähdä myös pyrkivän vaikuttamaan laajemminkin ihmisten asenteisiin vammaisuutta kohtaan, sillä se on tyyliltään melko kantaaottava. Kirjan kantaaottavuus näkyy muun muassa seuraavissa sitaateissa, jotka avaavat mahdollisuuden vammaisuuden ilmiön tarkastelemiselle ja siihen suhtautumiseen ennen kaikkea tulevaisuuden näkökulmasta.

”Toivon hartaasti, että jonain päivänä kaikki autistiset lapset voivat käydä samaa koulua kuin me muutkin lapset.” (K2)

”Kun meistä muista tulee sitten joskus aikuisia, voisimme rakentaa paremman maailman hänelle ja auttaa osaltamme tällä tavoin.” (K2)

Sitaatit ovat Aapon ystävän sanomisia ja niistä nousee etenkin ajatus vammaisten yksilöiden paremmasta tulevaisuudesta. Alemmassa sitaatissa käytetään me-muotoa, joka luo kuvan yhtenäisyydestä ja siitä, että me voimme omalla toiminnallamme vaikuttaa siihen, millainen tulevaisuus vammaisilla ihmisillä on yhteiskunnassamme. Toiminta voi olla niin yhteiskunnan rakenteisiin ja käytännön järjestelyihinkin liittyvää tai ihmisten kanssakäymiseen ja asenteisiin painottuvaa. Aapon ystävän toive siitä, että autistiset lapset voisivat käydä samaa koulua kuin muutkin viittaa toivomukseen inkluusion toteutumiseen kouluissa, mikä onkin ollut merkittävä puheenaihe vammaisten lasten opetuksen järjestämistä koskevassa keskustelussa viime vuosikymmeninä (Tøssebro 2006, 173).

6.1.2 **Samanlaisuuden korostaminen**

Kahdessa kirjassa (*Jennin karvakorva* ja *Myyrän auringonnousu*) eroja vammaisuuden ja vammattomuuden välille ei tuotettu selkeästi, vaan hahmon vamma, kuten sokeus, mainittiin lähinnä hahmon ominaispiirteenä ja siitä puhuttiin hyvin neutraaliin sävyyn ja toteavasti, kuten seuraavissa sitaateissa:

”Myyrä oli sokea.” (K4)

”Se ei nähnyt silmillään.” (K4)

”Jennillä on huono kuulo.” (K1)

Näissä sitaateissa hahmojen vammaisuus esitettiin yksilöllisenä ominaisuutena samalla tavalla kuin mikä tahansa henkilökohtainen ominaisuus voitaisiin esittää. Kuulo- tai näkövammaan ei näissä sitaateissa liitetty niin positiivisia tai negatiivisiakaan korostuksia, vaan ne mainittiin neutraaliin sävyyn. Huomionarvoista on myös se, että vammaisuus-sanaa ei kirjoissa käytetty paljoakaan. Myyrä-kirjassa Myyrän kerrottiin olevan sokea ja Aapo-kirjassa puhuttiin Aapon autismista, mutta kummassakaan kirjassa ei mainittu varsinaisesti sanaa ”vammainen” tai ”vamma”. Tämä saattaa olla tietoinen valinta, joka ohjaa lukijaa tarkastelemaan kirjan hahmoja ainutlaatuisina yksilöinä ilman, että heidät luokiteltaisiin vammaisten joukkoon kuuluviksi, mikä voisi herättää joissain ihmisissä ennakkoluuloja.

Susanna nauraa -kirja oli erilainen muihin analysoimiini kirjoihin verrattuna, sillä siinä liikuntavammaisen Susannan erilaisuutta verrattuna vammattomiin yksilöihin ei mainittu tekstissä millään tavalla. Tekstin kautta Susannan vammaisuus ei käy ilmi ollenkaan. Vammaisuuteen keskittymisen sijaan tässä kirjassa korostetaan vammaisen henkilön samankaltaisuutta suhteessa vammattomiin henkilöihin, mikä näkyy esimerkiksi seuraavassa tekstikatkelmassa:

> ”Tässä on Susanna, hän on aivan kuin minä, aivan kuin sinä.” (K6)

Tämänkaltaisen lähestymistavan voidaan ymmärtää pyrkivän vähentämään vammaisuuden ja vammattomuuden välillä usein vallitsevaa vastakkainasettelua ja tarjoamaan lukijalle samastumisen kohteita. On tyypillistä, että lapset peilaavat itseään ja kokemuksiaan kirjan tarinoiden tapahtumiin sekä hahmoihin ja heidän tunteisiinsa (Blaska 2004). *Susanna nauraa* -kirjassa Susannan katsotaan kirjassa lukeutuvan selvästi ”meidän” joukkoon sen sijaan, että hänet nähtäisiin osana ”muita”. Tällainen samankaltaisuutta korostava puhetyyli luo yhdenvertaisuutta painottavaa ilmapiiriä, jossa ketään ei osoiteta kuuluvaksi tiettyyn ihmisryhmään vain toiminnallisten tai fyysisten ominaisuuksiensa perusteella. Susannan liikuntavamma ei myöskään kirjassa määritä häntä ihmisenä millään tasolla, eikä vammaisuutta nostetaan lainkaan puheenaiheeksi kirjan tarinassa.

KUVA 2. Susanna keinuu ystävänsä kanssa. (K6)

Susannan liikuntavamma ei käy ilmi kuvasta 2, vaan siinä hänet on kuvattu aivan kuten kuka tahansa muu lapsi. Kirjassa Susannan kerrotaan muun muassa laulavan, nauravan ja keinuvan muiden tavoin sekä kokevan aivan samanlaisia tunteita kuin muutkin lapset. Tällä tavoin Susannasta pyritään muodostamaan mahdollisimman samastuttava kohde kirjaa lukevalle tai kuuntelevalle lapselle. Vasta kirjan viimeisellä sivulla käy ilmi, että Susanna on liikuntavammainen, mikä on muista Susannan ominaisuuksista poiketen piirre, jota suurin osa lapsista ei luultavasti voi yhdistää itseensä. Kirjan tarina antaa kuitenkin ymmärtää, että vaikka yksi piirre Susannassa poikkeaakin valtaosasta lapsia, hän on pääosin hyvin samanlainen kuin kuka tahansa muu ikätoverinsa ja tekee samoja asioita kuin muut. Kuitenkin tarkemmin kirjan kuvituksia tarkastellessa voi huomata, että Susannan kuvataan jokaisessa kuvassa olevan istumassa jossain tai vaihtoehtoisesti hänet nähdään seisomassa tuettuna. Tämä viittaa siihen, ettei Susanna kykene käyttämään jalkojaan tai kävelemään normaalisti liikuntavammansa vuoksi.

Kirjojen kuvituksia tarkastelemalla voi tehdä päätelmiä siitä, miten vammainen hahmo suhtautuu omaan vammaansa. Esimerkiksi Susanna nauraa -kirjassa Susanna on kuvattu kirjan viimeisellä sivulla (ks. KUVA 3) istumassa pyörätuolissa hymy kasvoillaan. Tämän voisi olettaa viittaavan siihen, että Susanna suhtautuu positiivisesti itseensä ja todennäköisesti hyväksyy liikuntavammansa. Kun tarkastellaan laajemmin koko kirjan kuvituksia, voi huomata, että Susanna on kuvattu kuvissa pääosin iloisena, joten hän tuskin kokee vammaansa ainakaan erityisen negatiivisena asiana.

KUVA 3. Susanna käyttää pyörätuolia. (K6)

6.1.3 Rajoitteiden kompensointi ja vammaisen hahmon erityistaidot

Nyqvist (2010, 45) havaitsi lastenkirjojen vammaiskuvaa koskevassa tutkimuksessaan, että osassa vammaisuutta käsitteleviä tarinoita vammainen hahmo todetaan toimintakyvyttömäksi ja häntä verrataan muihin, mutta myöhemmin huomataan, että hänestä tuleekin jollain toisella elämän osa-alueella jopa kyvykkäämpi kuin vertaisensa. Kyvyttömyys johonkin asiaan kompensoituu siis toisella taidolla. Samankaltainen ilmiö esiintyi myös *Räks pum!* -kirjassa. Siinä Sigmund-lintu menetti viserrystaitonsa vammauduttuaan, mutta myöhemmin hänestä sen sijaan tuli erityisen taitava lentämään. *Räks pum!* -kirjassa Sigmund

muuttuu kaikkien sankariksi poikkeuksellisen hyvän lentotaitonsa ansiosta. Hänen viserrystaitonsa ei palaa ennalleen, mutta hän kykenee kompensoimaan vammaansa erityisellä taitavuudella elämän toisella osa-alueella.

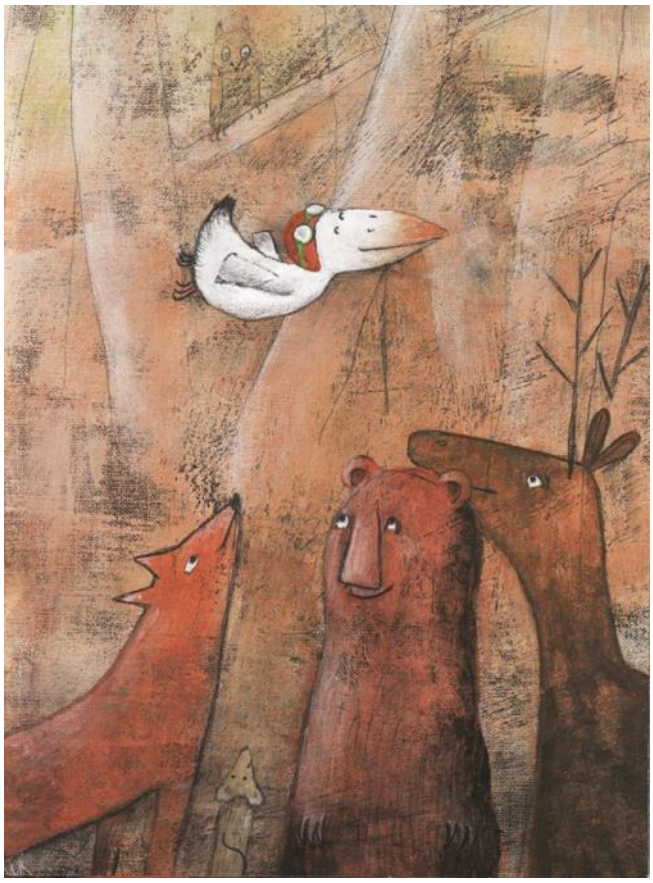

KUVA 4. Sigmund on taitava lentämään. (K5)

Sigmund kuvataan yllä olevassa kuvassa 4 ylpeänä ja iloisena, koska hän on oppinut ymmärtämään olevansa erityisen hyvä lentämään. Muut metsän eläimet katsovat kiinnostuneina Sigmundia, joka muuttuu tarinassa alakuloisesta ja hämmästelyn kohteena olevasta hahmosta muiden arvostamaksi sankariksi, sillä hän pelastaa pesästään putoamassa olevan pikkulinnun nopean lentokykynsä avulla.

Yhdessäkään aineistoni kirjassa tarinan loppuratkaisu ei pääty siihen, että vammainen hahmo paranee vammastaan, mikä oli tyypillistä vielä 1900-luvun puolivälin kirjoissa, jolloin oli tavallista, että vammainen hahmo koki ihmeparantumisen (Enby 1981, Heikkilä-Halttusen 2010, 60 mukaan). Analysoimissani

kirjoissa vammainen hahmo parantumisen sijaan poikkeuksetta hyväksyi lopulta vammaisuutensa ja hänen suhtautumisensa itseään kohtaan muuttui positiivisemmaksi.

Myös Aapo-kirjassa nostettiin esiin näkökulma, jonka mukaan vammainen yksilö on toisinaan vammattomia yksilöitä parempi joissakin asioissa. Vaikka vammaisuus aiheuttaakin yleensä rajoitteita yksilön toimintakyvylle, kehittyy esimerkiksi juuri autistisille henkilöille toisinaan kapea-alaisia kiinnostuksen kohteita ja taitoja, joissa he ovat erityisen hyviä (Kaski ym. 2009, 109). Alla olevat sitaatit osoittavat Aapon olevan erityisen hyvä asioiden ulkoa muistamisessa sekä palapelin kokoamisessa.

> ”Aapolla on elefantin muisti, koska hän muistaa kaikki radioasemat ulkoa.” (K2)

> ”Aapo on palapelintekijänä vertaansa vailla… jättipuzzlen kokoaminen jopa kolmessa ulottuvuudessa tapahtuu alta aikayksikön. Minä ja Riku tuskin pystymme seuraamaan perässä.” (K2)

Jokaisen radioaseman ulkoa muistamista ei yleisesti pidetä kykynä, jonka ihmiset osaisivat, joten Aapon ulkoa muistamisen kykyä voidaan pitää poikkeuksellisen hyvänä. Jälkimmäisessä sitaatissa on näkyvissä myös vertailuasetelma, jossa Aapon kykyä koota palapelejä verrataan hänen ystäviensä kykyihin, jotka eivät yllä samalle tasolle Aapon kanssa.

Vammaisuudesta johtuvien rajoitteiden kompensoimista käsitellään myös *Myyrän auringonnousu* -kirjassa. Kirjassa Myyrän näkövamma hyväksytään sekä siihen liittyvä havaintokyvyn rajoittuneisuus tiedostetaan ja vammaan suhtaudutaan ymmärtäväisesti. Samalla kuitenkin ymmärretään, että puutteellisesta näkökyvystään huolimatta Myyrä voi aistia maailmaa omalla tavallaan ja kompensoida rajoitteitaan muiden aistien avulla. Sen sijaan, että vammaisuus nähtäisiin ongelmana, josta on pyrittävä eroon, Myyrän näkövammaan suhtaudutaan neutraalilla tavalla ja häntä autetaan löytämään vaihtoehtoisia keinoja ko-

kea ympäristöään. Seuraavissa sitaateissa näkyy, miten vammaa, tässä tapauksessa sokeutta, pyritään kompensoimaan muiden aistien avulla.

> ”Aurinko on kuin hohtava kultanappi. – – Myyrä tunnusteli sileää, kullanväristä liivinnappiaan. – – Aurinko oli siis samanlainen, mutta miljoona kertaa isompi. Tai niin kaikki ainakin sanoivat.” (K4)

> ”Myyrä oli sokea, mutta se oli vihdoin nähnyt auringonnousun.” (K4)

> ”Se ei nähnyt silmillään, mutta se näki kaiken mielessään.” (K4)

Ensimmäisessä sitaatissa ei suoraan kerrota Myyrän olevan näkövammainen, mutta sen voi päätellä tekstissä olevista vihjeistä. Sitaatista ilmenee, että Myyrä ei näe aurinkoa ystäviensä tavoin, mutta hän pyrkii tuntoaistiaan hyödyntäen saamaan mielikuvan siitä, millainen aurinko on. Maininta ”tai niin kaikki ainakin sanovat” viittaa siihen, ettei Myyrä todellisuudessa voi tietää, miltä aurinko näyttää, vaan hän on muodostanut mieleensä kuvan siitä muiden sanomisten perusteella. *Myyrän auringonnousu* -kirjassa nostettiin esiin näkökyvyn puutteiden kompensointi edellä mainitun tuntoaistin lisäksi myös haju- ja kuuloaistin avulla.

KUVA 5. Sokea Myyrän ystäviensä kanssa.(K4)

Yläpuolella olevassa kuvassa 5 näkyy, miten Myyrän silmät on kuvattu pieniksi pisteiksi, kun taas muiden hahmojen silmät ovat suuret ja näkyvät. Tämän voi olettaa viittaavan juurikin Myyrän heikkoon näkökykyyn. Koska kuvassa suurimmalla osalla eläimistä on suuret selkeästi erottuvat silmät, niiden voisi olettaa kuvastavan normaalisti näkeviä silmiä. Toisaalta ilman kirjassa kuvan ohessa olevaa tekstiä Myyrän näkövammaisuudesta ei voida selkeitä johtopäätöksiä tehdä, sillä pieninä pisteinä kuvatut silmät voisivat yhtä lailla olla vain Myyrän ulkonäöllinen ominaispiirre.

6.2 Vammaisuus ongelmana, josta on pyrittävä eroon

Aineistoni kahdessa kuvakirjassa (*Räks pum!* sekä *Leppäkerttu ilman pilkkuja*) vammaisuus nähdään ainakin kirjan alussa ongelmana, josta halutaan pyrkiä eroon. Lisäksi *Ystäväni Aapo, jolla on autismi* -kirjan voidaan nähdä osaksi lukeutuvan myös tämän teeman alle, sillä siinä ihmiset, jotka eivät Aapoa tunne, kokevat hänen autisminsa toisinaan ongelmana. Sen sijaan Aapon lähipiiri suhtautuu Aapon vammaisuuteen ymmärtävästi ja hyväksyvästi.

6.2.1 Eron tuottaminen vammaisuuden ja vammattomuuden välille

Tutkimissani kirjoissa vammaisuuden ja poikkeavuuden kuvaukset vaihtelivat sen suhteen, kuinka selkeästi poikkeavat yksilöt määriteltiin vammaisiksi suhteessa muihin hahmoihin. Kuitenkin jokaisessa kolmessa tähän teemaan lukeutuvassa kirjassa vammaisuuden määrittely oli selkeää, ja vammaisuuden ja vammattomuuden välille tuotettiin selviä eroja hahmojen puheissa ja toiminnassa. Kirjoissa, joissa vammaisuus nähdään ongelmana, oli havaittavissa vastakkainasettelu vammaisuuden ja vammattomuuden välillä. Raja-aitoja samanlaisuuden ja poikkeavuuden välille rakennetaan ja niitä pidetään yllä erityisesti sanavalintojen kautta (Nyqvist 2010, 44). Yhteistä tällaista vammaiskäsitystä esittäville kirjoille on, että vammaisuuden ja poikkeavuuden koettiin rajoittavan elämää jollain tavalla ja siksi siitä haluttiin päästä eroon. Vammaisen hahmon toiminnan rajoittuneisuus kävi ilmi etenkin silloin, kun hänen toimintakykyään verrattiin muiden hahmojen toimintaan. Vahva eronteko vammaisuuden ja vammattomuuden välillä viittaa myös siihen, että vammainen yksilö jäisi vammansa ja puutteellisen toimintakykynsä vuoksi jonkin arkipäiväisenä pidetyn asian ulkopuolelle.

Vammaisen hahmon ”normaalista” poikkeavia piirteitä saatettiin kirjoissa korostaa ja niille annetaan paljon painoarvoa. Blaska ja Lynch (1994) toteavatkin, että juuri poikkeavuus on piirre, joka tuodaan usein vahvimmin esille vammaisista puhuttaessa (ks. Blaska 2014). Vammaisuus nähtiin ikään kuin vastakohtana vammattomuudelle, joka taas miellettiin normiksi ja tavoittelemisen arvoiseksi asiaksi. Seuraavassa sitaatissa näkyy hyvin eron tekeminen autistisen Aapon ja muiden, vammattomien, lasten välille:

> ”Aapo ei ymmärrä ilmeitä, eikä eleitä. Hän ei katso silmiin. Nämä ovat asioita, jotka toiset osaavat jo syntyessään.” (K2)

Sitaatista voidaan huomata, miten Aapon kyvyttömyyttä ymmärtää muiden eleitä pidetään poikkeavana, sillä muut ihmiset osaavat tämän asian synnynnäisesti. Ilmeiden ja eleiden ymmärtäminen nähdään siis normaalina taitona,

johon ihmiset ovat luonnostaan kyvykkäitä. Haasteet näissä taidoissa johtavat siihen, että yksilö lukeutuu yhteiskunnan vähemmistöön, joka poikkeaa valtaväestöstä. Ero vammaisuuden ja vammattomuuden välillä voi näkyä myös arkisen toiminnan, kuten koulunkäynnin, järjestämisessä.

> ”Aapo on erityiskoulussa, koska hänellä on autismi.” (K2)

Edellä olevan sitaatin sana ”koska” viittaa siihen, että nimenomaan autismi on syy siihen, että Aapo käy erityiskoulua, eli vammaisuuden ja erityiskoulun välillä on syy-seuraus-suhde. Koulunkäyntierityiskoulussa on siis seurausta Aapon vammaisuudesta. Koska Aapo käy erityiskoulua, joka sijaitsee eri paikassa kuin hänen ikätovereidensa koulu, Aapon vammaisuus tuottaa myös selvän fyysisten toimintaympäristöjen eron ja etäisyyden hänen ja vammattomien ystäviensä välille. Myös muiden kirjojen teksteissä tuotetaan selkeä ero vammaisuuden ja vammattomuuden välille, mikä ilmenee esimerkiksi seuraavissa sitaateissa:

> ”Äidillä, isällä, sisaruksilla, serkuilla ja kaikilla muilla leppäkertuilla on pilkut.” (K3)

> ”Mutta Sigmund ei enää kyennyt visertämään, viheltämään ja laulamaan toisten lintujen lailla.” (K5)

Edellä esitetyissä sitaateissa tuotetaan vastakkainasettelu vammaisen hahmon sekä muiden tai toisten hahmojen välille. Vammaisen hahmon siis koetaan poikkeavan muista, eli enemmistöön lukeutuvista vammattomista yksilöistä. Ensimmäisessä sitaatissa sanalla ”kaikki” korostetaan voimakkaasti erontekoa pilkuttoman yksilön ja muiden leppäkerttujen välillä, sillä pilkuttoman Kerttulin kerrotaan poikkeavan fyysisesti kaikista muista leppäkertuista. Myös seuraavassa sitaatissa Sirkka tuottaa lausahduksellaan selkeän ero Kerttulin ja muiden leppäkerttujen välille.

> ” – Leppäkertuilla on pilkut. Mutta minähän olen leppäkerttu.
> Miksei minulla sitten ole pilkkuja? Kerttuli kysyy.
> – Sinä olet erilainen, Sirkka tuhahtaa.” (K3)

Sirkan Kerttulille osoittama lausahdus ”sinä olet erilainen” korostaa Kerttulin poikkeavuutta suhteessa muihin leppäkettuihin. Kyseinen lausahdus osoittaa Kerttulin kuuluvaksi muista ulkopuoliseen, erilaisten joukkoon pilkuttomuutensa vuoksi. Lisäksi sana ”tuhahtaen” viittaa siihen, että erilaisena oleminen nähdään ainakin jossain määrin negatiivisena asiana.

KUVA 6. Kerttuli katselee pilkutonta selkäänsä. (K3)

Yllä olevassa kuvassa 6 Kerttuli on kuvattu alakuloisena ja surullisena, koska hän on saanut osakseen halveksuntaa pilkuttomuutensa vuoksi. Kuvassa Kerttuli tarkastelee ulkonäköään, erityisesti muista leppäkertuista poikkeavan näköistä selkäänsä, mistä voi päätellä, että nimenomaan pilkuttomuus ja muiden suhtautuminen siihen on syy hänen apeaan mielialaansa.

6.2.2 Kuka määrittää vammaisuuden?

Aineistoni kirjoissa vaihtelee se, kenen toimesta vammaisuus määritetään ongelmaksi. Vammaisuus voidaan määritellä ongelmaksi joko vammaisen hahmon itsensä tai toisaalta muiden hahmojen toimesta. Tyypillistä tämän teeman alle lukeutuville kirjoille on se, että vammainen hahmo kokee itsensä poikkeavaksi ja haluaa eroon vammastaan. Näissä kirjoissa vammainen hahmo vertaa itseään muihin ja tuntee itsensä huonommaksi ja alempiarvoiseksi kuin vammattomat hahmot. Syynä vammaisen hahmon huonommuuden tunteeseen voivat olla joko hahmon omat ajatukset itsestään tai vammattomien hahmojen vammaisuutta pilkkaava käytös. Vaihtoehtoisesti vammaisuus voidaan nähdä ongelmana, ei vammaisen yksilön itsensä, vaan myös vammattomien hahmojen toimesta. Tässä tapauksessa muiden toiminta ja suhtautuminen aiheuttavat vammaiselle hahmolle pahaa oloa ja epävarmuutta. Seuraavassa sitaatissa kuvataan Kerttuli-leppäkertun surullista mielialaa:

> ”Kerttulia ei enää huvita seikkailla puutarhassa, ja hän laahustaa alakuloisena polkua pitkin.” (K3)

Erityisesti sanavalinnat ”laahustaa” ja ”alakuloinen” kuvaavat vammaisen hahmon negatiivista mielialaa. Laajemmin tarkasteltuna tarinasta välittyy Kerttulin kielteinen suhtautuminen itseään kohtaan sekä heikko itsetunto, mikä on seurausta ennen kaikkea vammattomien hahmojen negatiivisesta suhtautumisesta pilkutonta Kerttulia kohtaan. Voidaan siis huomata, että *Leppäkerttu ilman pilkkuja* -kirjassa sekä vammainen hahmo itse että muut kirjan hahmot kokevat vammaisuuden ongelmana – tosin suhtautuminen vammaisuutta kohtaan kokee muutoksen tarinan edetessä.

Myös *Räks pum!* -kirjassa etenkin vammainen hahmo Sigmund itse kokee vammansa ongelmana. Kirjassa Sigmund kuvataan alakuloisena ja surullisena niin tekstin kuin kuvituksenkin osalta. Myös Sigmundin perheen kerrotaan suhtautuvan poikansa vammaan huolestuneesti ja he yrittävätkin parantaa

Sigmundin vammastaan. Sen sijaan metsän muut eläimet suhtautuvat vammaisuuteen melko neutraalisti, mikä käy ilmi seuraavasta sitaatista.

> ”No, Räks pum, mitä kuuluu?, metsän eläimet kysyivät Sigmundin tavatessaan. Ne olivat jo aikaa sitten tottuneet siihen ja sen tervehdykseen ’räks pum!’.” (K5)

Sitaatissa mainitaan, että muut metsän eläimet olivat tottuneet Sigmundin erikoiseen tapaan äännellä. Tästä voisi päätellä, että aluksi Sigmundin muista poikkeava kommunikointitapa on herättänyt ihmetystä, mutta ajan kuluessa metsän eläimet ovat tottuneet siihen.

Osasta kirjoja oli havaittavissa myös vammattoman hahmon negatiivinen ja syrjivä suhtautuminen vammaista yksilöä kohtaan. Tällainen toiminta käy ilmi seuraavasta tekstisitaatista:

> ”Hämähäkki katsoo leppäkerttua pitkään ja tokaisee halveksuvasti: minä en vietä aikaa leppäkerttujen kanssa, enkä varsinkaan sellaisten leppäkerttujen, joilla ei ole pilkkuja.” (K3)

KUVA 7. Hämähäkki suhtautuu halveksuvasti Kerttuliin. (K3)

Kuvasta 7 voidaan huomata Hämähäkin halveksuva ilme hänen katsellessaan Kerttulia. Kerttuli puolestaan on kuvattu pelokkaana ja surullisen näköisenä. Hämähäkki korostaa puheissaan sanan ”varsinkaan” kautta, että ennen kaikkea pilkuttomuus eli fyysisesti poikkeava piirre suhteessa muihin, on syy siihen, miksi hän ei halua viettää aikaa Kerttuli-leppäkertun kanssa. ”Halveksuvasti” sanan käyttö viittaa myös syrjivään ja negatiiviseen suhtautumiseen pilkuttomia leppäkerttuja kohtaan.

Silloin kun muut yksilöt kokevat vammaisuuteen ongelmana, kuten esimerkiksi Kerttulin ja Hämähäkin edellä kuvatusta kohtaamisesta voi huomata, on usein kyse laajemmasta, jopa koko yhteiskuntaa koskevasta arvomaailmasta, jossa annetaan merkityksiä vammaisuudelle. Yhteiskunnassa vallitsevat asenteet ja käsitykset vaikuttavat siihen, miten vammaisuuteen suhtaudutaan. Tämä asenneilmapiiri heijastuu myös lastenkirjallisuuteen, sillä lastenkirjallisuus on aina elettyyn aikaan sidoksissa (Nyqvist, 2010, 42).

Vammaisuus ja poikkeavuus saattavat aiheuttaa vammaisen yksilön lähipiirissä huolta, hämmästystä ja jopa pelkoa etenkin, jos tietoisuus vammaa kohtaan on vähäistä. Alla kuvatussa *Räks pum* -kirjasta poimitussa tekstiotteessa on huomattavissa Sigmund-linnun vanhempien huoli vammautuneesta ja äänensä menettäneestä poikasestaan. Vanhempien suhtautumista Sigmundin vammaan ei kuvata niinkään negatiivisena, vaan korostetaan nimenomaan heidän huolestuneisuuttaan ja neuvottomuuttaan uuden asian edessä.

> ”Sigmundin vanhemmat olivat neuvottomia. Ne antoivat sille syötävää, hoivasivat sitä päivin öin, ne eivät jättäneet sitä enää yksin, ne opettivat sen lentämään.” (K5)

Vanhempien sinnikkäistä yrityksistä ja hoivaamisesta huolimatta Sigmundin vamma, eli kyvyttömyys visertää, ei katoa. Yllä olevasta sitaatista voi huomata viitteitä siihen, että vanhemmat kokevat epätoivoa ja syyllisyyttä Sigmundin vammautumisesta. Syyllisyyden tunteeseen viittaa myös tekstikohta ”he eivät

jättäneet sitä enää yksin”. Sigmund vammautui puusta putoamisen seurauksena, joten vanhempien jatkuva läsnäolo ja valvonta voivat olla osa pyrkimystä estää samankaltaiset onnettomuudet jatkossa. Kuvassa 8 Sigmundin vanhemmat kuvataan hämmästyneinä ja puhekuplan kautta viitataan vanhempien kyvyttömyyteen ymmärtää Sigmundin vammautumisesta seurannutta poikkeavaa kommunikointia.

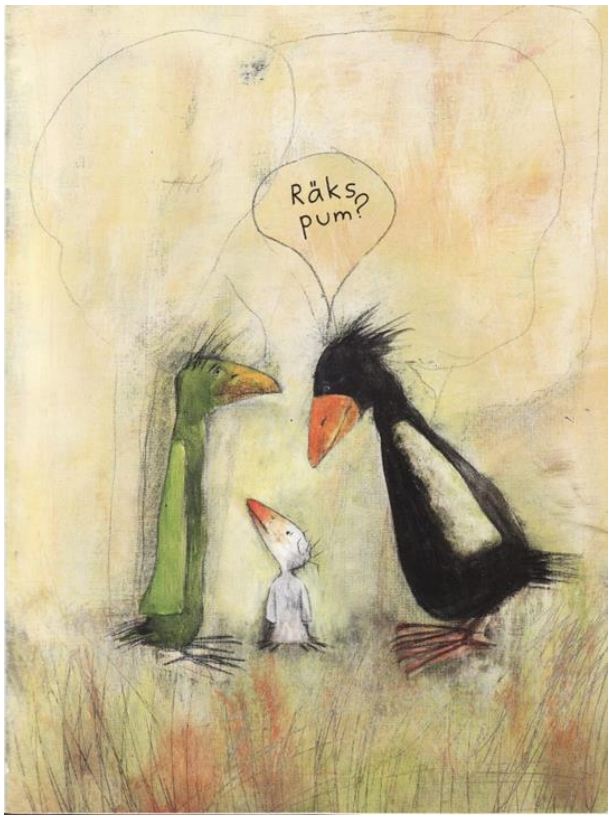

KUVA 8. Vanhemmat eivät ymmärrä Sigmundin uutta kommunikointitapaa. (K5)

Kuten kuvasta 8 ja *Räks pum!* -kirjasta yleisestikin voi huomata, taito kommunikoida muiden kanssa on merkittävää yksilön sosiaalisen kanssakäymisen sekä ymmärretyksi tulemisen kannalta. Jos yksilö ei tule kommunikointinsa kautta ymmärretyksi, hän on vaarassa syrjäytyä yhteisöstään ja sosiaalisesta ympäristöstään. Yhteisen kommunikointitavan sekä molemminpuolisen ymmärryksen puute myös kasvattavat helposti raja-aitoja vammaisten ja vammattomien yksilöiden välillä, sillä silloin sosiaalinen kanssakäyminen muuttuu haastavammaksi.

6.2.3 Oman suhtautumisen muutos vammaisuutta kohtaan

Lastenkirjoissa, joissa vammaisuus nähdään ongelmana, on tyypillistä, että vammainen hahmo kuitenkin usein muuttaa suhtautumista vammaansa ja yleensä hyväksyy itsensä lopulta sellaisena kuin on (Heikkilä-Halttunen 2010, 28–29). Saman ilmiön huomasin myös oman aineistoni kirjoissa. Vammainen hahmo siis kasvaa henkisesti tarinan edetessä. Tähän tarvitaan kuitenkin jokin elämää muuttava tapahtuma tai jonkun henkilön tapaaminen, mikä saa ajatusmaailman muuttumaan. Taustalla voi nähdä vaikuttavan 1900-luvulta alkaen lastenkirjallisuudessa korostunut kehityspsykologinen näkökulma, jossa päähenkilö selviää tarinan lopussa ongelmastaan (Heikkilä-Halttunen 2010, 28–29.)

Alla olevassa tekstiotteessa Kerttuli-leppäkerttu tapaa Muurahaisen, jolla itselläänkin on vamma. Muurahaiselta Kerttuli oppii, että ei ole ainoa yksilö, jolla on jokin poikkeavuus. Kerttuli saa Muurahaiselta ikään kuin vertaistukea, jonka vammaiset kokevat usein merkittäväksi voimavaraksi arjessaan. Muurahainen, jolla on jalkavamma, toimii myös samastumisen kohteena Kerttulille.

> ”Kerttuli huomaa, että yksi muurahaisen jaloista on muita lyhyempi ja vinossa.” (K3)

> ”Muurahainen kertoo satuttaneensa jalkansa poikasena, ja jalka ei koskaan parantunut entiselleen. Siksi hän vartio pesää muiden muurahaisten kerätessä korsia ja on ylpeä tärkeästä tehtävästään.” (K3)

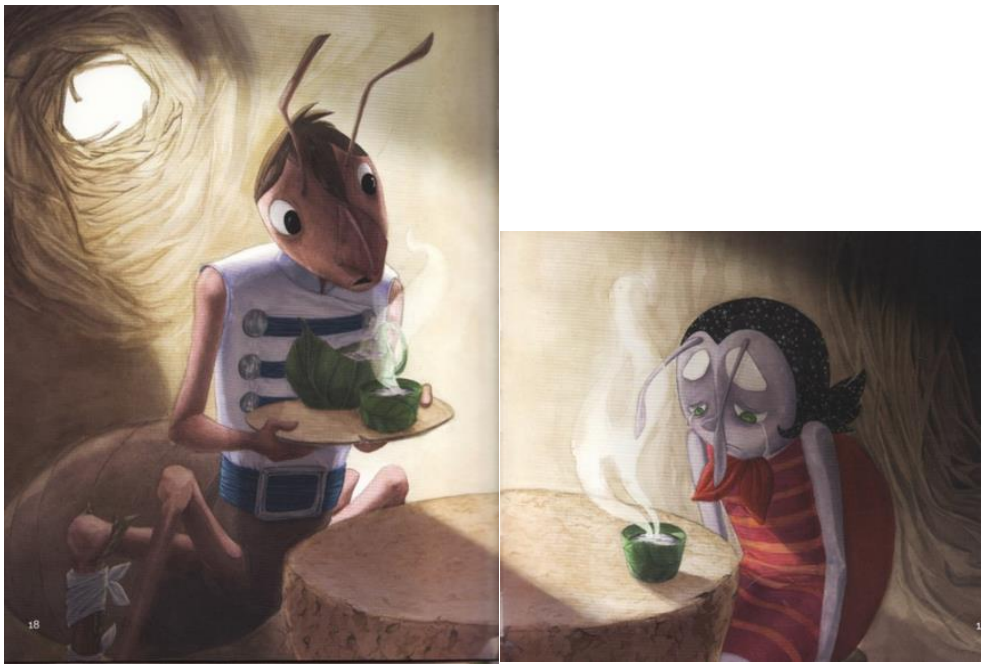

KUVA 9. Surullinen Kerttuli tapaa Muurahaisen, jolla on jalkavamma. (K3)

Kuvassa 9 Kerttuli näyttää hyvin surulliselta, koska Hämähäkki on syrjinyt ja pilkannut häntä. Kerttuli tapaa Muurahaisen, jolla on jalkavamma, mitä kautta hän saa vertaistukea tilanteeseensa. Vertaistuen myötä Kerttulin mieliala ja itsetunto muuttuvat positiivisempaan suuntaan. Muurahaisen kerrotaan myös saaneen tärkeän tehtävän muiden muurahaisten keskuudessa, sillä hän vartio yhteistä pesää. Muurahaisen mainitaan myös olevan ylpeä tehtävästään, joten hänen voi olettaa olevan tyytyväinen tilanteeseensa rajoitteistaan huolimatta.

Myös muiden kuin vammaisen hahmon suhtautuminen vammaisuutta kohtaan voi muuttua etenkin tiedon ja kokemuksen lisääntymisen myötä. Seuraavassa sitaatissa autistisen Aapon ystävä kertoo, miten häntä aluksi suututti Aapon erikoisena koettu käyttäytyminen, sillä hän ei vielä tiennyt, ettei Aapo tarkoittanut mitään pahaa käyttäytymisellään.

> ”Aapo saattaa jopa nauraa kauheasti, kun minua suututtaa tai harmittaa joku asia. Suutuin tästä alussa Aapolle, mutta myöhemmin tajusin, ettei hän halunnut tehdä kiusaa minulle. Aapo ei vain osaa kuvitella, miltä jostain toisesta tuntuu, kun jotain hullua sattuu.” (K2)

Sitaatissa Aapon ystävä kuvailee, miten Aapon erikoinen käyttäytyminen aiheutti aluksi hänessä suuttumusta, mutta myöhemmin tiedon lisääntymisen myötä hänen suhtautumisensa Aapon käyttäytymistä kohtaan muuttuu ymmärtäväiseksi. Edellinen sitaatti heijastelee myös sitä, millainen käyttäytyminen kussakin tilanteessa koetaan sopivaksi. Aapon nauraminen tilanteessa, jossa toinen on harmissaan, nähdään epäsopivana toimintana. Ihmisten oletetaan siis ymmärtävän yleisesti, millainen toiminta eri tilanteissa on normien mukaista ja hyväksyttyä. Kuvassa 10 Aapon ystävä on kuvattu vihaisen näköisenä. Lisäksi kuvan kysymysmerkit osoittavat, ettei ystävä ymmärrä, mihin Aapo toiminnallaan pyrkii.

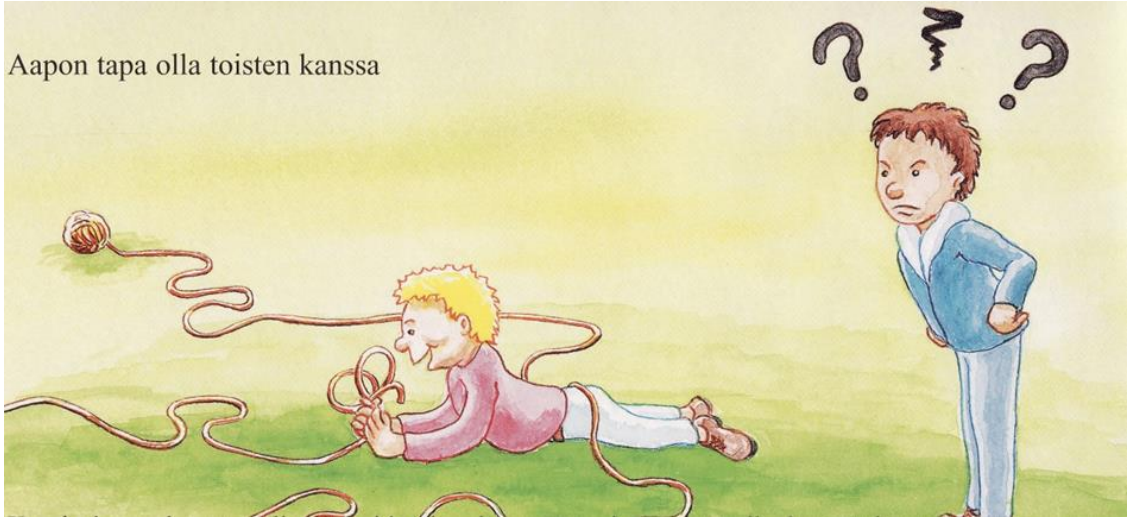

KUVA 10. Muut eivät aina ymmärrä Aapon toimintaa. (K2)

Aapo-kirjassa lähipiiri ja ystävät pääosin ymmärtävät Aapon autismista johtuvaa poikkeavaa käyttäytymistä, mutta sen sijaan muut ihmiset, jotka eivät Aapoa tunne, kokevat tämän käyttäytymisen toisinaan erikoiseksi ja jopa häiritseväksi. Vieroksuva suhtautuminen liittyy tyypillisesti ennakkoluuloihin ja tiedon puutteeseen vammaisuudesta. Kuvassa 11 kaupan asiakas on kuvattu hyvin hämmästyneeksi tilanteessa, jossa Aapo ”ääntelehtii oudosti ja tekee kummallisia käsiliikkeitä niin, että kaikki ihmiset kaupassa ovat ihmeissään”.

KUVA 11. Ulkopuoliset suhtautuvat Aapon käytökseen toisinaan hämmästellen. (K2)

Kuvan yhteydessä on kuitenkin kertojan eli Aapon ystävän maininta siitä, että hämmästelevän käytöksen taustalla on ennen kaikkea se, etteivät muut ihmiset ymmärrä, miksi Aapo käyttäytyy sillä tavalla. Tämä viittaa juurikin tiedon puutteeseen erikoisesti käyttäytyvän henkilön taustasta sekä koko tilanteesta. Kyseisestä kirjan kohdasta ei siis voi tehdä yleistävää johtopäätöstä, että vammaisuus koettaisiin varsinaisesti ongelmana. Suhtautuminen vammaisuuteen riippuu yksilötasolla paljon henkilöstä sekä hänen tietotaustastaan ja aikaisemmista kokemuksistaan. Hämmästynyttä suhtautumista ja ihmettelyä ei myöskään voi rinnastaa ongelmana kokemiseen.

Kirjojen kuvituksista hahmojen ilmeitä ja eleitä tarkastelemalla pystyi tekemään tulkintoja heidän asenteistaan vammaisuutta kohtaan. Esimerkiksi *Räks pum!* -kirjassa Sigmund-lintu on kuvattu etenkin kirjan tekstissä alakuloiseksi, mistä voi päätellä, että hän ainakin jossain määrin kokee vammansa ongelmaksi. Toisaalta Sigmundin käyttäytymistä tarinan edetessä tarkastelemalla voidaan huomata Sigmundin päättäväisyys ja sinnikkäät yritykset saada äänensä takaisin.

KUVA 12. Sigmund yrittää visertää, mutta ei saa ääntään takaisin. (K5)

”Se yritti kerran toisensa jälkeen. Mutta kun se aukaisi nokkansa, sieltä kuului vain surkea ’räks pum!’” (K5)

”Se huusi, kunnes sen ääni oli pelkkää pihinää.” (K5)

Kuva 12 ei yksinään kerro paljoakaan Sigmundin mielialasta tai käyttäytymisestä, mutta teksti sen ohessa paljastaa enemmän. Sitaatin sanat ”kerta toisensa jälkeen” osoittavat, että Sigmund yritti visertämistä sinnikkäästi yhä uudelleen, mutta se ei onnistunut siinä enää samalla tavalla kuin aikaisemmin. Adjektiivi ”surkea” taas kertoo, ettei Sigmundin uusi kommunikointitapa ole yhtä hyvä kuin muiden lintujen viserrys.

Kokoavasti voisi todeta, että missään aineistoni kirjassa vammaisuutta ei esitetty vain ongelmallisena asiana, sillä jokaisessa kirjassa tarina päättyi lopulta onnellisesti ja mahdollisiin haasteisiin löydettiin ratkaisu. Myös niissä kirjoissa, joissa joko vammainen hahmo itse tai vammattomat yksilöt suhtautuivat

vammaisuuteen aluksi negatiivisesti, asennoituminen muuttui tarinan loppua kohden hyväksyväksi ja ymmärtäväiseksi. Tällainen lähestymistapa, jossa ennakkoluulot häviävät ja oma asennoituminen kokee muutoksen, on hyvä tilaisuus herättää keskustelua erilaisuuden kunnioittamisesta sekä jokaisen ihmisten hyväksymisestä sellaisena kuin hän on.

7 POHDINTA

7.1 Tulosten tarkastelu

Tutkielmani tarkoituksena oli selvittää, miten vammaisuutta esitetään valitsemissani kuudessa 2000-luvulla kirjoitetussa lasten kuvakirjassa ja miten kirjojen vammaisia hahmoja kuvataan sekä tekstin että kuvien tasolla. Analysointimenetelmänä käytin laadullista sisällönanalyysiä sekä kuvien kohdalla visuaalista kuva-analyysiä. Kirjoissa esitetyt vammaisuuden kuvaukset jaottelin kahden erilaisen teeman alle sen mukaan, millaisen lähestymistavan kautta vammaisuutta pääosin tarkastellaan.

Tutkielmani tulokset osoittavat, että kaikissa paitsi yhdessä analysoimassani kirjassa vammaisuus näyttäytyy fyysisenä ominaisuutena. Fyysiset vammat ilmenivät pääasiassa aisti- ja liikuntavammoina, joita on kuvattu viidessä kirjassa kuudesta. Lisäksi yhdessä kirjassa erään hahmon vammaisuutta on kuvattu lähinnä ulkonäöllisenä poikkeavuutena sekä yhdessä kirjassa ongelmana äänen tuottamisessa. Kahdessa kirjassa hahmon fyysinen vamma on syntynyt tapaturmaisesti eli kyseessä ei ole synnynnäinen vamma, vaan myöhemmin elämässä tapahtunut vammautuminen, joka rajoittaa hahmon fyysistä toimintakykyä. Vammaisuuden fyysisten muotojen korostuminen lastenkirjoissa on havaittu myös aikaisemmissa tutkimuksissa. Esimerkiksi Nyqvistin (2010, 43–44) tutkimus osoitti, että ennen kaikkea vammaisuuden fyysinen ulottuvuus määritti sen, millä tavoin vammaisesta hahmosta kirjoissa puhutaan. Tämä tutkimustulos on linjassa oman tutkielmani tulosten kanssa. Nyqvist myös toteaa, että vammaisuutta käsittelevien lastenkirjojen tavoitteena on nimenomaan fyysisen vammaisuuden tekeminen juonen kannalta merkitykselliseksi.

Vain yhdessä aineistoni kuudesta kirjasta hahmon vamma on psyykkinen – tässä tapauksessa autismi, joka ilmenee erityisesti hahmon käytöksestä. Psyykkisten vammojen vähäiset kuvaukset aineistossani voidaan osaltaan selittää yleisestikin vammaisuuden fyysisten muotojen kuvausten painottumiseen lastenkirjallisuudessa (Nyqvist 2010, 43). Vammaiset hahmot ovat aineistossani

poikkeuksetta kirjojen tarinoiden päähenkilöitä, mutta yhdessä kirjassa esiintyy kaksi vammaista hahmoa yhden sijaan, jolloin toinen heistä on sivuroolissa juonen kannalta. Vammaisuuteen viittaavien tekstikohtien ja kuvien määrä vaihteli suuresti kirjojen välillä riippuen erityisesti siitä, onko vammaisuus kirjan keskeinen teema vai mainitaanko se vain ohimennen tarinan edetessä.

Vammaisuuden kuvauksia lastenkirjallisuudessa on edelleen tutkittu verrattain vähän (ks. Nyqvist 2010, 42). Samaan aikaan kun ihmisen etniseen taustaan ja sukupuoleen liitettyjä stereotypioita on lastenkirjojen tarinoissa pyritty purkamaan aktiivisesti, on vammaisuuden käsittely lastenkirjallisuudessa lisääntynyt selvästi hitaammin (Saunders 2004). Tämän perusteella voisi todeta, että vammaisuutta käsitteleville lasten kuvakirjoille on vielä tilaa kirjallisuuden kentällä. Lastenkirjallisuuden ohella myös vammaisuutta tarkasteleva tutkimuskirjallisuus on yleisesti ottaen hyvin hajanaista ja perustuu usein vain jonkin tietyn ulottuvuuden tutkimiseen (Vehmas 2005, 6).

Tutkielmani toiseen pääteemaan lukeutuville kirjoille, jossa vammaisuus koetaan etenkin kirjan alussa ongelmana, on tyypillistä, että vammaisuuden ja vammattomuuden välille tuotetaan selkeitä eroja etenkin kirjojen sanavalintojen avulla. Myös Nyqvist (2010, 44) havaitsi tutkimuksessaan saman ilmiön. Nyqvistin mukaan nimenomaan kirjojen sanaston avulla luotiin ja ylläpidettiin erilaisuuden ja samanlaisuuden välillä vallitsevia raja-aitoja.

Tutkielmani tuloksista kävi ilmi, että vammaisten ja vammattomien välinen eronteko rakentui vertaamalla vammaisen yksilön toimintakykyä muihin. Tyypillistä kirjoissa oli ”me vastaan muut” -asetelma, jossa vammattomat lukeutuivat meihin ja vammaiset nähtiin ”muina” ja ulkopuolisina yksilöinä. Tällainen erilaisia luokkia synnyttävä vertailuasetelma on nähty aikaisemmissakin tutkimuksissa yleisenä tapana kuvata vammaisia hahmoja (ks. esim. Nyqvist 2010, 43). Blaskan ja Lynchin (1994) tutkimus osoittaa, että usein juuri vammaisuus ja poikkeavuus ovat piirteitä, joita korostetaan eniten lukijalle vammaisissa yksilöissä sen sijaan, että nähtäisiin myös heidän vahvuutensa heikkouksien lisäksi (Blaska 2014). Tämä tutkimustulos on osittain eri linjassa oman tutkielmani tulosten kanssa, sillä vain osassa aineistoni kirjoja korostetaan vammaisen

hahmon poikkeavuutta suhteessa muihin. Sen sijaan suurin osa kuvakirjoista painottaa paljon vammaisen yksilön vahvuuksia sekä asioita, joissa hän on taitava.

Lastenkirjoissa hahmon vammaisuus määritellään usein sen perusteella, pystyykö hän toimimaan lajilleen tyypillisellä tavalla. Etenkin eläintarinoissa tällainen määrittely on tavallista. (Nyqvist 2010, 44.) Samanlainen näkökulma nousi omassa tutkielmassani esiin *Räks pum!* -kirjassa, jossa Sigmund-lintu ei kykene visertämään muiden lintujen tavoin, minkä vuoksi hänet nähdään poikkeavana. Myös *Leppäkerttu ilman pilkkuja* -kirjassa jalkavammaisen Muurahaisen vammaisuus määrittää hänen tehtäväänsä muurahaisten keskuudessa. Vammansa vuoksi Muurahainen ei pysty keräämään korsia muiden lajitovereidensa kanssa, vaan hänelle on järjestetty erityinen tehtävä vartioida yhteistä pesää.

Vammaisten roolia lastenkirjoissa tutkineen Enbyn mukaan aina 1940-luvulle asti oli tyypillistä, että lastenkirjallisuudessa vammaisilla yksilöillä oli jokin heidän vammaansa kompensoiva erityiskyky. Tämä kyky tai lahjakkuus ikään kuin antoi heidän elämälleen merkityksen vammattomien yksilöiden silmissä. Näihin aikoihin vammaiset kokivat lastenkirjojen tarinoissa usein ihmeparantumisen. (Enby 1981, Heikkilä-Halttusen 2010, 60–61 mukaan.) Analysoimissani kirjoissa vammaisten ihmeparantumisia ei tapahdu, mutta erityislahjakkuuksia aineistossani on vammautuneella Sigmund-linnulla, joka on taitava lentämään sekä autistisella Aapolla, joka on erityisen hyvä muun muassa palapelien kokoamisessa. Ihmeparantumisen kokeminen ei liene enää nykyajan lastenkirjallisuudessa yleinen tapahtuma, sillä tarinoiden lähestymistapa vammaisuutta kohtaan on kirjoissa nykyään pääasiassa realistinen, eikä ihmeiden tapahtumista voida lukea sisältyväksi tällaiseen lähestymistapaan.

Vammaisia hahmoja alettiin kuvata lastenkirjoissa vammattomien yksilöiden kaltaisina vasta 1970-luvun aikoihin. Näihin aikoihin lastenkirjojen yhdeksi tavoitteeksi nousi myös vammaisuutteen kohdistuvien ennakkoluulojen vähentäminen. (Heikkilä-Halttunen 2010, 61.) Kuudesta analysoimastani kirjasta neljä lukeutui pääosin ensimmäisen teeman alle, jossa vammaisuus esitettiin lähtö-

kohtaisesti hyvin luonnollisena ja hyväksyttynä asiana. Suurimmassa osassa kirjoja vammaisuuden ilmiö siis nähtiin arkipäiväisenä asiana, joka on osa elämää. Tämänkaltaisten tapojen esittää vammaisuutta voidaan nähdä pyrkiä lisäävän erilaisuuden hyväksyntää sekä vähentävän vammaisia kohtaan koettuja ennakkoluuloja ja -asenteita.

Lastenkirjallisuudessa vammaisuus on noussut yhä oikeutetummaksi aihealueeksi (Gervay 2004). Adomatin (2014) mukaan lastenkirjojen kuvaukset vammaisuudesta ovat viime vuosikymmenellä muuttuneet positiivisemmiksi, vaikka myös stereotyyppisiä kuvauksia on edelleen havaittavissa. Nykyään vammaiset kuvataan kuitenkin yhä useammin itsenäisinä, tasa-arvoisina ja aktiivisina yhteiskunnan jäseninä (Gervay 2004). Tällainen kehityssuunta vammaisuutta tarkastelevassa lastenkirjallisuudessa on ollut positiivista huomata, sillä kirjojen tarjoamien vammaisuuskäsitysten vaikutusta lapsen ajatus- ja arvomaailmaan ei voida kiistää.

Solisin (2004) mukaan yhteiskunnassa vallitsevat kulttuuriset vaikutteet luovat jo pienille lapsille kuvan siitä, että tietynlaisia yksilön ominaisuuksia, esimerkiksi älykkyyttä, arvostetaan toisia enemmän. Kulttuuriset vaikutteet antavat lapsille käsityksen, että vammaiset ihmiset poikkeavat heistä itsestään enemmän kuin vammattomat ihmiset. Tällainen ajattelutapa vahvistaa erontekoa vammaisten ja vammattomien välillä, mikä puolestaan synnyttää negatiivisia asenteita. Vehmas (2005, 5) toteaa, että vaikka nyky-yhteiskunnan poliittinen korrektius vaatii vammaisten ihmisten oikeuksien kunnioittamista, tästä huolimatta vammaiset ovat todellisuudessa edelleen marginaalisia ihmisiä.

Adomatin (2014) tutkimus, jossa alakouluikäiset lapset tutustuivat vammaisuuteen lastenkirjallisuuden välityksellä, osoittaa, että sen lisäksi, että lapset saivat tietoa vammaisuuden ilmiöstä, he myös oppivat ymmärtämään vammaisia yksilöitä täysivertaisina ihmisinä ja löysivät heistä samanlaisia piirteitä kuin itsestään. Havaitsin myös omassa tutkielmassani, että osassa kirjoja korostettiin voimakkaasti nimenomaan vammaisen hahmon samankaltaisuutta suhteessa vammattomiin. Tällainen lähestymistapa pyrkii lisäämään lukijan samastuttavuutta tarinan vammaiseen hahmoon ja samalla luo mahdollisuuden vähentää

poikkeavuuteen liitettyjä stereotypioita. Edellä mainitsemani Adomatin (2014) tutkimus on hyvä esimerkki siitä, miten lastenkirjallisuuden kautta lapsi voi oppia ymmärtämään paremmin vammaisuutta ja samalla vähentää mahdollisia ennakkoluulojaan poikkeavuutta kohtaan.

Yhteenvetona voidaan todeta, että vammaisuus esitetään 2000-luvun lastenkirjoissa pääosin luonnollisena ja hyväksyttynä asiana, eikä vammaisuudesta nähdä tarinoissa tarvetta pyrkiä eroon. Tästä huolimatta kirjoissa myös kuvataan sekä vammaisen hahmon itsensä että muiden hahmojen negatiivista tai ennakkoluuloista suhtautumista poikkeavuutta kohtaan. Lastenkirjoille tyypillisesti vammainen hahmo löytää kuitenkin ratkaisun henkilökohtaiseen ongelmaansa tarinan loppuun mennessä ja tapahtumat päättyvät onnellisesti.

Koska vammaiset ihmiset joutuvat arkielämässäänkin kohtaamaan edelleen syrjintää ja ennakkoluuloja poikkeavuutensa vuoksi, tämän vuoksi myös vammaisuuteen kohdistuvien negatiivisten asenteiden kuvaaminen lastenkirjallisuudessa voidaan nähdä perusteltuna asiana, sillä se osoittaa vammaisuuden ilmiön tarkastelemisen realistisesta näkökulmasta. Vammaisuus voidaan kirjoissa esittää luonnollisena ja hyväksyttynä asiana huolimatta siitä, että esiin tuodaan myös ilmiöön liitettyjä haasteita. Erityisen merkittävänä aiheena koen omien ennakkoluulojen voittamisen kuvaukset lastenkirjojen tarinoissa, sillä juuri ne ovat usein aiheita, joihin lukijat voivat usein samastua, ja lisäksi näiden kuvausten kautta avautuu myös tärkeä mahdollisuus muuttaa omia asenteita ja ajattelutapaa.

7.2 Tutkimuksen luotettavuus ja eettiset ratkaisut sekä jatkotutkimushaasteet

Hyvien tieteellisten menettelytapojen noudattaminen takaa parhaiten tutkimuksen luotettavuuden ja uskottavuuden, ja pyrinkin noudattamaan näitä menettelytapoja omassa tutkielmassani. Eettisesti hyvä tutkimus edellyttää paitsi tieteellisiä tietoja ja taitoja, myös järkeviä toimintatapoja tutkimuksen tekemisessä ja laajemminkin sosiaalisessa tiedeyhteisössä ja ympäröivässä yhteiskunnassa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohjeiden mukaan tutkimuksen hy-

vään tieteelliseen käytäntöön kuuluu muun muassa tarkkuus ja huolellisuus tutkimustyössä, eettisesti kestävät tutkimusmenetelmät sekä muiden tutkijoiden saavutusten asianmukainen huomiointi tutkimuksessa. (Kuula 2006, 34–35.)

Tutkimuksen ja etiikan välillä vallitsee kahdensuuntainen yhteys. Toisaalta tutkimustulokset vaikuttavat eettisiin ratkaisuihin, mutta myös eettiset tekijät vaikuttavat siihen, millaisia ratkaisuja tieteellisessä työskentelyssään tekee. Eettisyys liittyy myös tutkimuksen arviointi- ja luotettavuustekijöihin, sillä tutkijan on huolehdittava, että tutkimusasetelma on sopiva ja tulosten raportointi laadukkaasti tehty. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 125; 127.) Jo pelkästään tutkimuksen aiheen valinta itsessään on eettinen kysymys, sillä aiheen pohdinnassa selkeytetään sitä, kenen ehdoilla aihe valitaan ja miksi juuri kyseisen aiheen tutkiminen aloitetaan (Tuomi & Sarajärvi 2009, 129). Omaa aihevalintaani ohjasi ennen kaikkea kiinnostus vammaisuuden ilmiöön ja sen esittämisen tapoihin kulttuurituotteissa. Erityisen merkittävänä koen juuri lapsille suunnattujen tuotteiden välittämät kuvaukset yhteiskunnan marginaaliryhmistä ja näiden käsitysten lapsille tarjoaman mahdollisuuden oppia ihmisten erilaisuudesta.

Omassa tutkimuksessani eettisyys tulee lisäksi esiin muun muassa tutkimuskysymysten kannalta tarkoituksenmukaisen aineiston – siis kuvakirjojen – valinnassa. Tutkielmani aineistoksi valitsemieni kirjojen sisältöjen tuli olla sellaisia, että niissä ilmenee vammaisuuden teema, mutta toisaalta kirjojen sisältöihin ei ole hyvä perehtyä liikaa etukäteen ennen varsinaisen analyysin aloittamista, jotta omat ennakkokäsitykset eivät ohjaisi tutkimuksen etenemistä. Henkilökohtaiset mielipiteeni tai kiinnostuksen kohteeni eivät saa siis liikaa ohjata kirjojen valintaa, vaan aineisto on parempi valikoida satunnaisotannalla vain kirjan teema rajaten. Valitsemieni kirjojen sisältö vaikutti tietysti siihen, millaiset tulokset tutkimuskysymykseeni sain. Luonnollisesti jotkin toiset kirjat valitsemalla olisin saanut ainakin jonkin verran erilaiset vastaukset tutkimustehtävääni.

Kirjojen löydettävyys kirjastojen tietokannoista olikin yksi keskeinen tekijä, joka ohjasi aineiston valintaa. Vaikka en halunnut kuvakirjoja valitessani ra-

jata mitään vammaisuuden muotoa aineiston ulkopuolelle, havaitsin tutkimustehtäväni kannalta sopivia kirjoja tietokannoista etsiessäni, että selvästi suurin osa tietokannoista hakusanalla ”vammaisuus” tai ”poikkeavuus” löytyneistä hakutuloksista käsitteli fyysistä vammaisuutta. Psyykkistä vammaisuutta käsitteleviä kirjoja oli hakutulokissa vain vähän ja ne oli julkaistu lähes poikkeuksetta ennen 2000-lukua. Koska hakutulokset rajautuvat pitkälti liikunta- ja aistivammaisuuteen sekä monenlaisiin fyysisiin poikkeavaisuuksiin, tällaisia vammaisuuden muotoja käsitelevät kuvakirjat ovat myös aineistossani yliedustettuja. Laajemminkin tarkasteltuna vammaisuutta käsittelevät lasten kuvakirjat painottuvat usein juuri fyysisten vammojen käsittelyyn (Nyqvist 2010, 43), minkä yhtenä syynä saattaa olla fyysisen poikkeavuuden helpompi havainnollistaminen lasten kuvakirjoissa. Lapsen on myös luultavasti helpompi ymmärtää fyysisiä vammoja kuin psyykkisiä niiden luonteen vuoksi.

Eskolan ja Suorannan (2008, 19) mukaan laadullisessa tutkimuksessa käsite hypoteesittomuus viittaa siihen, että tutkijalla ei ole ennakko-oletuksia tutkimuksen tuloksista tai tutkittavasta aineistosta. Käytännössä tämä saattaa kuitenkin olla haastavaa, sillä jokaisen ihmisen ajattelu ja havainnot rakentuvat omien kokemusten pohjalle. Oleellista on se, etteivät aiemmat kokemuksemme ja havaintomme muodostaisi tutkimuksessa sellaisia asetelmia, joista voisi olla haittaa tutkimuksellisissa toimenpiteissä. (Eskola & Suoranta 2008, 19.) Kaikki omassa tutkielmassani esiintyvät valitsemistani kuvakirjoista tekemäni tulkinnat ovat henkilökohtaisia, joten joku toinen henkilö voisi tulkita kirjojen tekstien ja kuvien välittämän sanoman hyvin eri tavalla. Olen tulkinnoissani pyrkinyt tarkastelemaan tekstejä ja kuvia niin objektiivisesti kuin mahdollista ja pyrkinyt minimoimaan kaikenlaiset ennakko-oletukset ja -asenteet, mutta tiedostan kuitenkin myös tulkintojeni subjektiivisuuden.

Aineiston rajaaminen kuuteen kuvakirjaan vaikuttaa luonnollisesti myös aineiston laajuuteen ja kattavuuteen. Laadullisessa tutkimuksessa ei ole määritetty yleistä sääntöä tutkimuksen otoskoosta, vaan se riippuu muun muassa tutkimuskysymyksestä sekä käytettävissä olevista resursseista. Otoskokoa suurempi merkitys on tutkimuksen luotettavuudella, tarkoituksenmukaisuudella

sekä tutkijan kyvyillä analysoida tutkittavaa aineistoa. (Patton 2002, 244–245). Koin, että kuusi kuvakirjaa on sopiva määrä omaan tutkielmaani, sillä kun kirjoja oli enemmän, sain esille myös enemmän erilaisia tapoja esittää vammaisuutta. Toisaalta kuusi kirjaa on mielestäni sopivan pieni määrä aineistolle, jotta pystyn analysoimaan jokaisen kirjan tarkoituksenmukaisesti ja syvällisesti. On kuitenkin hyvä muistaa, että valitsemieni kirjojen ulkopuolelle jäi useita vammaisuutta käsitteleviä kuvakirjoja, enkä luonnollisesti voinut valita kaikkia aihetta käsitteleviä kirjoja tutkimusaineistoksi.

Analysoimistani kuvakirjoista kaksi oli suomalaista ja neljä ulkomaista, suomeksi käännettyä, teosta. On hyvin mahdollista, että kulttuuri ja ympäristö, johon kirja on alun perin tuotettu, vaikuttaa myös kirjojen tapoihin esittää vammaisuutta. Lastenkirjallisuus on aina väistämättä sidoksissa elettyyn kulttuuriin ja aikakauteen, joka on vallinnut kirjan kirjoittamisen aikaan (Heikkilä-Halttunen 2010, 41). Tämän vuoksi yhteiskunnassa vallitseva ilmapiiri sekä ihmisten suhtautuminen eri ilmiöihin, kuten juuri vammaisuuteen, vaikuttavat helposti myös kuvakirjoissa esitettyihin vammaisuuden kuvauksiin.

On eettinen valinta kirjan kirjoittajalta päättää, mistä näkökulmasta vammaisuuden ilmiötä tarkastellaan. Lisäksi on hyvä huomioida, että kirjojen kirjoittajat ovat pääosin eri henkilöitä kuin kuvittajat, joten heillä saattaa olla tulkintaeroja asioista. Kuvakirjoissa tekstiä ja kuvia tulkitaan yhtenäisenä kokonaisuutena, jolloin ne parhaimmillaan tukevat toisiaan ja avaavat lukijalle asioita, jotka saattaisivat jäädä pimentoon, jos tarkasteltaisiin vain tekstiä tai vaihtoehtoisesti kuvia. On myös hyvä ottaa huomioon, että tutkielmani kirjoista kaksi oli saman kirjoittajan kirjoittamia – tosin niiden ilmestymisvuosien välissä oli yli 10 vuotta aikaa.

Valitsin aineistokseni suhteellisen uudet, 2000-luvulla kirjoitetut kuvakirjat, mikä myös osaltaan vaikuttaa tutkimustuloksiini. Koska lastenkirjat heijastelevat aina elettyä aikakautta, valitsemalla esimerkiksi 1980-luvun kuvakirjoja, olisivat niiden kuvaukset vammaisuudesta olleet myös todennäköisesti melko erilaisia. Olisin voinut rajata aineistoni vieläkin uudempiin, 2010-luvun kuvakirjoihin, mutta koen, että silloin aineistostani ei olisi tullut yhtä laaja, sillä

vammaisuutta käsitellään kuvakirjoissa edelleen suhteellisen harvakseltaan (Nyqvist 2010, 43).

Jatkossa olisi mielenkiintoista verrata uusien ja vuosikymmeniä vanhempien vammaisuutta käsittelevien lastenkirjojen välittämää vammaiskuvaa ja tarkastella, miten tavat esittää vammaisuutta ja poikkeavuutta ovat muuttuneet vuosien kuluessa. Lisäksi, koska fyysisiä vammoja käsittelevät lasten kuvakirjat painottuivat aineistossani, tulevaisuudessa olisi kiinnostavaa valita vammaiskäsitysten tarkastelun kohteeksi nimenomaan psyykkisestä vammaisuudesta kertovia lastenkirjoja. Hyvin erityyppisiä vammaisuuden muotoja käsitteleviä kirjoja analysoimalla voisi tarkastella, eroavatko niiden esittämisen tavat toisistaan. Myös laajentamalla tutkittavia kirjoja lasten kuvakirjoista esimerkiksi nuortenkirjallisuuteen tai aikuisten romaaneihin, saataisiin luultavasti jonkin verran erilaisia vastauksia asettamaani tutkimuskysymykseen.

Tämän tutkimuksen tavoitteena oli selvittää, millaisia kuvauksia vammaisuudesta lasten kuvakirjat välittävät lapsille. Tulosten perusteella voidaan todeta, että tavat käsitellä vammaisuutta vaihtelivat ilmiön perusteellisesta käsittelystä vammaisuuden pintapuolisempaan tarkasteluun tarinan tapahtumien ohessa. Pääasiassa vammaisuus esitettiin kirjoissa luonnollisena ja hyväksyttynä asiana, mikä on linjassa nykyään vallalla olevan ajattelutavan kanssa. Vammaisuus lastenkirjallisuudessa on kuitenkin yhä suhteellisen vähän tutkittu aihealue, joten lisätutkimukselle on vielä tarvetta. Vaikka vammaisuuden kuvaukset lastenkirjoissa ovatkin viime vuosikymmenen aikana muuttuneet positiivisempaan suuntaan, myös stereotyyppisiä esittämistapoja kirjoista edelleen löytyy (Adomat 2014). Onkin tärkeää tiedostaa lasten kyky oppia asenteita, arvoja ja toimintamalleja lastenkirjallisuuden kautta sekä huomioida tarinoiden välityksellä tapahtuvan käsitysten muodostamisen ja muuttamisen mahdollisuus.

LÄHTEET

TUTKIMUSAINEISTONA KÄYTETYT KUVAKIRJAT

Bell, N. 2016. Leppäkerttu ilman pilkkuja. Kuvittanut Ilona Sundell. & Raine Vasquez. Tampere: Invalidiliitto ry. Teos on osa Invalidiliiton Asennetta ja elämänhallintaa -projektia.

Janisch, H. 2004. Räks pum!. Kuvittanut Helga Bansch. Suomentanut Maisa Savolainen. Helsinki: Lasten Keskus.

Kantinkoski, M. 2010. Jennin karvakorva. Kuvittanut Milla Koivunen. Helsinki: Sanasilta Oy.

Larchez, M. 2002. Ystäväni Aapo, jolla on autismi. Kuvittanut Francis Treiber. Suomentanut Hannele Parviainen. Les Editions d' Alsace. Helsinki: Autismi- ja Aspergerliitto.

Willis, J. 2011. Myyrän auringonnousu. Kuvittanut Sarah Fox-Davies. Suomentanut Tuula Korolainen. Helsinki: Lasten Keskus.

Willis, J. 2000. Susanna nauraa. Kuvittanut Ross, T. Suomentanut Atso Mäkelä. Karkkila: Kustannus-Mäkelä Oy.

KIRJALLISUUS

Aarnos, E. 2015. Kouluun lapsia tutkimaan: havainnointi, haastattelu ja dokumentit. Teoksessa R. Valli & J. Aaltola (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin 1. Metodin valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle. Jyväskylä: PS-kustannus, 172–188.

Adomat, D. S. 2014. Exploring Issues of Disability in Children's Literature Discussions. Disability Studies Quarterly, Vol. 34, No 3.

Alanen, L. 2009. Johdatus lapsuudentutkimukseen. Teoksessa L. Alanen & K. Karila (toim.) Lapsuus, lapsuuden instituutiot ja lasten toiminta. Tampere: Vastapaino, 9–30.

Blaska, J. K. 2004. Children's Literature That Includes Characters With Disabilities or Illnesses. Disability Studies Quarterly. Volume 24, No. 1.

Eriksson, S. 2008. Erot, erilaisuus ja elinolot – vammaisten arkielämä ja itsemääräämäminen. Helsinki: Kehitysvammaliitto. Kehitysvammaliiton tutkimuksia 3.

Eskola, J. & Suoranta, J. 2008. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Jyväskylä: Vastapaino.

Fält, K. 2014. Pullistelevia lihaksia, berserkkiraivoa ja haarniskafetismiä. Keskiajan kuvallistaminen lasten ja nuorten tietokirjoissa. Teoksessa M. Mustola (toim.) Lastenkirja. Nyt. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 67–88.

Gervay, S. 2004. Butterflies: Youth Literature as a Powerful Tool in Understanding Disability. Disability Studies Quarterly, Vol. 24, No 1.

Heikkilä-Halttunen, P. 2015. Lue lapselle! Opas lasten kirjallisuuskasvatukseen. Lastenkirjainstituutin julkaisuja 33. Jyväskylä: Atena.

Heikkilä-Halttunen, P. 2010. Minttu, Jason ja Peikonhäntä: lasten kuvakirjoja kipeistä aiheista. Vantaa: Avain.

Hunt, P. 2005. Understanding children's literature: key essays from the second edition of The International companion encyclopedia of children's literature. London: Routledge.

Huuskonen, K. 2008. Kapinahenkeä ja kansalaistoimintaa: Näkövammaisten järjestötoiminnan alkuvaiheet 1907–1928. Teoksessa J. Kivirauma (toim.) Muuttuvat marginaalit: näkökulmia vammaistutkimukseen. Helsinki: Kehitysvammaliitto. Kehitysvammaliiton tutkimuksia 1/2008, 42–81.

Kaski, M., Manninen, A. & Pihko, H. 2009. Kehitysvammaisuus. Helsinki: WSOY.

Kiviniemi, K. 2015. Laadullinen tutkimus prosessina. Teoksessa R. Valli & J. Aaltola (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. 4. painos. Jyväskylä: PS-kustannus, 74–88.

Kivirauma, J. 2008. Poikkeavat oppilaat kansakoulun marginaalissa ennen oppivelvollisuuskoulua. Teoksessa J. Kivirauma (toim.) Muuttuvat marginaalit: näkökulmia vammaistutkimukseen. Helsinki: Kehitysvammaliitto. Kehitysvammaliiton tutkimuksia 1/2008, 82–98.

Koskentausta, T. & Westerinen, H. 2016. Kehitysvammaiset lapset ja nuoret. Teoksessa K. Kumpulainen, E. Aronen, H. Ebeling, E. Laukkanen, M. Marttunen, K. Puura & A. Sourander (toim.) Lastenpsykiatria ja nuorisopsykiatria. Helsinki: Duodecim.

Kuula, A. 2006 Tutkimusetiikka: Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Tampere: Vastapaino.

Laakso, M. 2014. ”Pertules. Kyrppi. Jumittu.” Nykynonsense ja huumori Kari Hotakaisen lastenkirjoissa. Teoksessa M. Mustola (toim.) Lastenkirja. Nyt. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 27–45.

Laine, T. 2015. Miten kokemusta voidaan tutkia? Fenomenologinen näkökulma. Teoksessa R. Valli & J. Aaltola (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. 4. painos. Jyväskylä: PS-kustannus, 29–51.

Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 2016/381. (Viitattu 13.5.2018.)

Minilex – Lakia helpommin. Mitä tarkoittaa sitaattioikeus? (Viitattu 5.3.2019) https://www.minilex.fi/a/mit%C3%A4-tarkoittaa-sitaattioikeus

Määttä, P. 1981. Vammaiset – suuri vähemmistö. Jyväskylä: Gummerus.

Nygård, T. 1998. Erilaisten historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. Jyväskylä: Atena.

Nyqvist, A. 2010. Vammaisuuden rakentuminen lastenkirjallisuudessa. Teoksessa S. Vehmas (toim.) Vammaisuuden kokeminen ja kokemisen vammaisuus. Suomen vammaistutkimuksen seuran 2.vuosikirja. Kehitysvammaliiton selvityksiä 7. Helsinki: Kehitysvammaliitto, 42–57.

Oikarinen-Jabai, H. 2015. Audiovisuaaliset menetelmät nuorten näkökulmia avaamassa. Teoksessa M. Mustola, J. Mykkänen, M. Böök & A-V. Kärjä

(toim.) Visuaaliset menetelmät lapsuuden- ja nuorisotutkimuksessa, Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, 66–76.

Patton, M. Q. 2002. Qualitative Research & Evaluation Methods. Thousand Oaks, California: Sage.

Pennanen, L. 2015. Lapsen toimijuuden tarkastelua visuaalisen aineiston avulla. Teoksessa M. Mustola, J. Mykkänen, M. Böök & A-V. Kärjä (toim.) Visuaaliset menetelmät lapsuuden- ja nuorisotutkimuksessa. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, 105–118.

Saunders, K. 2004. What disability studies can do for children's literature. Disability Studies Quarterly. Volume 24, No. 1.

Seppä, A. 2012. Kuvien tulkinta. Menetelmäopas kuvataiteen ja visuaalisen kulttuurin tulkitsijalle. Helsinki: Gaudeamus.

Seppänen, J. 2002. Katseen voima: kohti visuaalista lukutaitoa. Tampere: Vastapaino.

Seppänen, J. 2005. Visuaalinen kulttuuri. Tampere: Vastapaino.

Sillman, K., Hautamäki, J. & Wilska, M. 1995. Kehitysvammaisuus: määrittely, luokitus ja tukijärjestelmät. Helsinki: Kehitysvammaliitto.

Solis, S. 2004. The Disabilitymaking Factory: Manufacturing "Differences" through Children's Books. Disability Studies Quarterly. Volume 24, No. 1.

Teittinen, A. 2006. Merkintöjä vammaisuuden tutkimuksen itseymmärryksestä. Teoksessa A. Teittinen (toim.) Vammaisuuden tutkimus. Helsinki: Yliopistopaino, 15–45.

Tieteen termipankki. 2016. Filosofia: hermeneutiikka. (Viitattu 28.11.2018). http://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:hermeneutiikka

Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2013. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.

Tøssebro, J. 2006. Deinstitutionalisaatio – Kehitysvammaisiin henkilöihin kohdistuvan politiikan ja palvelujen muuttumisesta. Teoksessa A. Teittinen (toim.) Vammaisuuden tutkimus. Helsinki: Yliopistopaino, 173–210.

Vehmas, S. 2006. Kehitysvammaisuus, etiikka ja sosiaalinen vammaistutkimus. Teoksessa A. Teittinen (toim.) Vammaisuuden tutkimus. Helsinki: Yliopistopaino, 211–236.

Vehmas, S. 2005. Vammaisuus: johdatus historiaan, teoriaan ja etiikkaan. Helsinki: Gaudeamus.

Vehmas, S. 2012. Vammaisuus kulttuurisena konstruktiona. Teoksessa M-L. Honkasalo & H. Salmi (toim.) Terveyttä kulttuurin ehdoilla. Näkökulmia kulttuuriseen terveystutkimukseen. Turun yliopisto, kulttuurihistoria 2012, 269–289.